

PANTEISTICKÁ IDEA V BELOVOM RUKOPISE
MISCELLANEA SCIENTIFICA

MÁRIA VYVÍJALOVÁ, Bratislava

VYVÍJALOVÁ, M.: Pantheism in Bel's Manuscript *Miscellanea Scientifica*
FILOZOFIA 52, 1997, No. 3, p. 161

The paper offers a new view on Slovak polyhistor of the 18th century Matej Bel and his ideological position on the ground of the examination of his philosophical essay on the origin of physical world (1720), in which a new conception of nature and society is presented. A detailed comparison of B. Spinoza's *Ethics* and Bel's essay shows an important impact of Spinoza's pantheism on Bel's thinking. Pietism, misleadingly attributed to Bel, was in fact pantheism taken over and developed by Christian Thomassius, a defender of rational natural law. On the ground of these new facts the assumption of Slovak literary theoretician Milan Hamada should be corrected, according to which Bel followed the traditional theological view of world, the Salomonian and Davidian ethics, and never reached the position of modern philosophical rationalism.

Filozofická stať Mateja Bela pod názvom *O pôvode a príčine stvoreného sveta a o jeho účeloch* v rukopisných *Miscellanea Scientifica* ([1], fol. 171-179)¹ poskytuje významné svedectvo o jeho novom chápaní prírody okolo roku 1720.² Konspekt vypracovaný v súvislosti s problematikou z klasickej mechaniky, spracovaný s poznatkami odrážajúcimi vplyv novovekej filozofie, pomáha objasniť jeho novodobý svetonázor [3]. S kvalitou tohto svetonázoru kontrastuje opačné tvrdenie Milana Hamada, že Bel je poplatný kreacionistickej teórii, že vychádza z mojžišovskej filozofie, ktorej reštaurátorom bol prešovský filozof Ján Bayer, že je závislý od J. F. Buddea ako od jedinej filozofickej autority poplatnej teologickému svetonáhľadu a že je v podstate len dovŕšiteľom reformačného humanizmu zo 16. a 17. storočia, ktorý neprekročil prah moderného filozofického racionalizmu [4].³

K tejto zjednodušenej charakteristike Belovej ideovej orientácie Milan Hamada dospel, ako vyplýva z jeho postupu, na základe viacerých titulkov k vedeckým poznámkam, ktoré si Matej Bel zapísal z jedného alebo z viacerých spisov menovite neuvedeného autora do svojho skicára *Miscellanea scientifica*, niekoľkostostranového, paleograficky náročného rukopisu, hojne používajúceho skratkový systém. Milan Hamada si pre argumentáciu zvolil niekoľkoriadkové titulky k otázkam: povinnosť človeka voči sebe samému, voči iným, voči Bohu, o konaní ľudí, ako sa majú správať podľa normy zákona, o všeobecných božských zákonoch a pod. ([5], 399).⁴ Milan Hamada

¹ Latinskú stať v preklade uverejnila M. Vyvíjalová [2].

² *Miscellanea scientifica* sú datovateľné rokom 1720 podľa Belovej poznámky, kde sa zmieňuje o novodobých objavoch dosiahnutých medzi rokmi 1700-1720 (fol. 297). Potvrdzuje to aj literatúra pochádzajúca z obdobia okolo roku 1720, ktorú Bel študoval a robil si z nej poznámky.

³ Doslovný text štúdie znova uverejnil M. Hamada [5].

⁴ M. Hamada poukazuje na tieto titulky: *Sectio II. De cultu Dei externo, qua leges tum absolutas, tum hypotheticas. Sectio III. De officiis hominum erga se ipsos. Cap. II. De legibus divinis universalibus in genere. Cap. O. actionibus hominum, speciatim regentorum, prout ad normam seu legem dirigendae sunt.*

naisto tvrdí, že titulky sú vypísané zo spisu *Institutiones theologiae moralis* od hallského profesora teológie J. F. Buddea, a teda v tomto diele treba hľadať kľúč pre identifikáciu Belovho svetonázoru, ktorý sa celkom nevymanil z dogmatického myslenia. Takto potom Belovu ideovú orientáciu vyvodzuje výlučne zo spisu poplatného teologickému svetonázoru J. F. Buddea ([5], 399-400),⁵ hoci Matej Bel počas štvorročného štúdia na teologickej, ale aj na právnickej a lekárskej fakulte hallskej univerzity navštevoval jeho prednášky iba rok, pretože Buddeus roku 1706 z Halle odišiel.

Naproti tomu viaceré tézy pod uvedenými titulkami v Belových *Miscellanea scientifica* dokazujú právne vedomie. Tie isté titulky, o ktorých Milan Hamada tvrdí, že sú vypísané z Buddeovho spisu, nachádzajú sa aj v názvoch kapitol v dielach *Institutiones jurisprudentiae divinae* (1702) a *Fundamenta juris naturae et gentium* (1705) od hallského profesora Christiana Thomasia ([7]; [8]), filozofa a právnika, u ktorého Matej Bel študoval prirodzené právo a ktorý mal významný vplyv na formovanie jeho svetonázoru.⁶

⁵ M. Hamada označuje Buddea za Belovu "takmer jedinou teologickú a filozofickú autoritu", od ktorej sa "podstatne neodchyľoval". T. Münz vyvodzuje Belovu závislosť od Buddeovho spisu *Institutiones philosophiae eclecticae* na základe pochybnej Belovej schémy z fyziky, podľa ktorej údajne mal prednášať. Sám Münz však o tom píše, že tieto Belove prednášky sa doteraz ne našli, pochybuje aj o tom, či ich mal vôbec napísané a konštatuje, že "ak chceme vedieť, s čím oboznamoval žiakov, sme nútení študovať samého Buddea" ([6], 484).

⁶ Na ukážku porovnáme Belove titulky s nadpismi kapitol v Thomasiových spisoch. M. Bel: *Necessitas dirigendi actiones nostras ad legis normam. Officia erga deum. Officia erga se ipsum. Officia erga alios.* ([1], fol. 279). Na túto tému píše Ch. Thomasius v spise *Institutiones: De officis hominis erga deum* (s. 145-154). *De officio hominis erga se ipsum* (s. 154, 181). *De officio hominis erga alios* (s. 182-187). M. Bel: *Quae est distinctio inter iustum et honestum... decorum.* Poznámky v právnom duchu: *Justum est actio, quae convenit cum lege respectu habitus ad officia erga alios. Honestum est actio, quae convenit cum lege respectu habitus ad se ipsum. Bonum est actio, quae convenit cum lege.* ([1], fol. 279). Tu sa M. Bel opiera o spis *Fundamenta*, kde Thomasius objasňuje principia honesti, iusti et decori. M. Bel: *De actionibus hominum speciatim regentorum prout ad normam seu legem dirigendae sunt.* Na margu: *In genere. De norma actionum humanarum.* Poznámka: *Pacta inferunt obligationem inter aequales, ea autem sunt ex consensu, qui consensus obligat tantummodo aequales, aliud est igitur obligatum esse ex consensu, aliud ex voluntate superioris.* Podtitulky: *Utrum conscientia pro norma actionum esse potest. Utrum leges divinae universales leges proprie dictae aut tamen consilia dici debeant.* (Tu odkazuje M. Bel na hallský spis, kde sa tvrdí, že Boh nebol zákonodarcom. O tom pozri tu v pozn. 39) Poznámky: *Leges divinae universales non esse leges proprie sic dictas, sed tantum consilia. Leges datae primis parentibus aut sunt naturales, quales non habent obligationem externam, sed tantum internam.* ([1], fol. 314). Ch. Thomasius, v spise *Fundamenta: De normis actionum humanarum, consilio et imperio* (s. 81-101). *Conscientiam cuiusvis propriam non posse esse normam actionum. Scholasticorum principia connata non dari* (s. 82). *Consilium supponit paritatem (vel saltem ab imperio abstrahit), imperium superioritatem. Sensus dicti: Consilium non obligare. Obligatio vel interna vel externa* (s. 83). M. Bel: *De legibus divinis universalibus in genere.* ([1], fol. 280). Ch. Thomasius v spise *Institutiones: De interpretatione legum divinarum in genere et de principiis practicis* (s. 95-120). M. Bel nadväzuje na otázku principia theoretica et practica ([1], fol. 281-282). V súvislosti s otázkou leges divinae universales M. Bel konštatuje, že ju nastolil H. Grotius, ako hypotézu ju prijali Hülsemann, Scheuchzer a Thomasius ([1], fol. 291). V čom nasledoval Thomasius Scheuchzera, to sa dozvedel Bel v úvode Thomasiovho spisu *Institutiones jurisprudentiae divinae* (s. 51-52).

V súvislosti s dogmatikom J. F. Buddeom, zásadným odporcom spinozizmu, Milan Hamada popiera u Bela Spinozov vplyv ([5], 407), ku ktorému sa dostal pod vedením Christiana Thomasia, stúpenca panteizmu novovekého filozofa. Aj napriek uverejnenému prekladu Belovej filozofickej state o pôvode hmotného sveta [2], kde Bel vyčerpávajúco vysvetľuje a obhajuje panteizmus v duchu Spinozovho učenia, a napriek úvodu k Biblii vydanej Belom v Halle roku 1722, kde sa podľa Spinozovho vzoru kriticky vyjadruje k Mojžišovmu *Pentateuchu*, ako sme podrobnejšie uviedli v štúdií o Belových politických, sociálnych a ekonomických názoroch [3], Milan Hamada ma obviňuje "z hrubej a nepochopiteľnej dezinterpretácie" Belových filozofických názorov roku 1985 ([4], 48-49, 64) a to isté opakuje aj roku 1990 ([5], 400, 408). Ako argument používa niekoľko viet vytrhnutých z kontextu state o pôvode hmotného sveta bez toho, že by sledoval Belovu odpoveď v nasledujúcom texte, a tvrdí, že sú svedectvom Belovej protispinozovskej orientácie. V skutočnosti ide o vety, v ktorých Matej Bel nastoľuje otázky, viaceré formulované na spôsob námietok Spinozových ideových odporcov tak, ako ich Spinoza uverejnil v spise *Etika*. Protispinozovské námietky Matej Bel využíva ako východisko pre odpoveď, v ktorej potom objasňuje princípy Spinozovho panteistického učenia. Belova obhajoba spinozizmu je vzácnym svedectvom vplyvu novovekej filozofie na vzdelanca slovenského pôvodu v období okolo roku 1720, a preto si zaslúži, aby sme jej venovali náležitú pozornosť.

Matej Bel bol odporcom aristotelскеj scholastiky. Aristotelovu filozofiu nazýva pelagianizmom a učenie Platóna zdrojom extrémneho entuziazmu. V aristotelскеj filozofii nachádza učenie pre papizmus a ten, v jeho súčasnosti podporovaný jezuitmi, odmieta. Žiada budovať filozofiu nie podľa Aristotela a Platóna, ale v zhode so zdravým rozumom.⁷ O stredovekej filozofii konštatuje, že hlavnou prekážkou pri poznávaní prírodných javov bol vtedajší spôsob myslenia. Filozofia v područí teológie mu predstavuje hromadu neužitočných poznatkov a nezrozumiteľných pojmov, ktorých účelom bolo, aby iní ľahko neprenikli do stredovekého filozofického systému. Vo vedeckom poznaní žiada jasnosť a zreteľnosť, postulát akcentovaný R. Descartom a B. Spinozom. Stredovekú filozofiu nazýva lexikonom verbalizmu, pretože sa v nej pojmy prírodných javov nesprávne interpretujú. Kritizuje scholastikov za to, že sa venovali málo užitočným veciam a v základných otázkach sa dopustili veľkých omylov, napr. v učení o vesmíre a v otázke pohybu ([1], fol. 321).⁸ O mojžišovskej fyzike, závislej od Biblie, ktorej zakladateľom bol Nemeč J. Alsted, tvrdí, že J. A. Komenský a J. Bayer sa stali jej reštaurátormi ([1], fol. 177; [2], 500). Mojžišovskú fyziku, poplatnú biblickému výkladu o vzniku sveta a hlásajúcu teóriu troch princípov vo všetkých prírodných javoch (hmota, duch, svetlo), nepokladá za prínos do vedeckého poznania. Odmieta

⁷"Aristotelicam philosophiam esse purum pelagianismum. Prout philosophia Platonica ducit nos ad enthusiasmum, ita Aristotelica ad pelagianismum... In philosophia quippe Aristotelica fundatur papismus, quem hodie tantopere urgent jesuitae"; "Moralis doctrina epicuræ hodie apud plurimos in usu est. Sufficere... ad tranquillitatem animæ suæ, si ita vivant, ut naturæ conveniens est. Huic ego patet philosophiam debere comparatam esse secundum rectam rationem, non autem secundum Aristotelem vel Platonem." ([1], fol. 332).

⁸"Historia physica ætate media scholastica."

Alstedovo učenie, v ktorom sa pokúšal všetky svetské náuky vyvodzovať z Biblie ([1], fol. 330).⁹

Vo filozofii Matej Bel vychádzal z klasickej mechaniky T. Hobbesa, B. Spinozu a R. Descarta. Poznal Hobbesov spis *De corpore*, Spinozove diela *Tractatus theologico-politicus* a *Ethica*, medzi Descartovými spismi uvádza traktát *De homine*. V stati o pôvode hmotného sveta sa odvoláva na poznatky W. Whistona, anglického matematika, P. Gassendiho, francúzskeho atomistu a prvého experimentálneho fyzika, J. Keila, oxfordského vedca a priekopníka newtonskej fyziky, a iných. Poučený Hobbesovou a Spinozovou polemikou s Descartom ([9]; [10]) a novšími poznatkami fyzika atomistu P. Gassendiho má M. Bel kritické výhrady voči Descartovým názorom ([1], fol. 174, 175; [2], 497-499). Neuznáva jeho dôkazy o neexistencii prázdneho priestoru a hypotézu o tom, že homogénna hmota je základom sveta. Odmieta jeho teóriu nekonečnosti a preceňovanie mechanizmu ([1], fol. 174, 175; [2], 497-499). V súvislosti s Descartovou hypotézou o neexistencii prázdneho priestoru kladie otázku, či by bolo "v moci Boha všetko zničiť, a tak prázdny priestor, ktorý kedysi jestvoval, znova stvoriť". Odpoveď dáva Gassendiho dôkazom: "Ak jestvuje pohyb, jestvuje aj prázdny priestor." ([1], fol. 174; [2], 497).

Matej Bel kritizuje Descartov princíp homogénnej hmoty s odôvodnením, že nie je možné, aby rozdielne telesá v prírode vznikli z homogénnej podstaty, pretože nemajú tú istú povahu a pôvod ([1], fol. 173; [2], 496). Descartovu teóriu o dvoch nekonečnostiach, v ktorej francúzsky vedec rozlišoval medzi pravou a nepravou nekonečnosťou, zamietá v zhode s Hobbesom a Spinozom. Predstavu nekonečného priestoru (indefinitum), ako Descartes nazval nepravú nekonečnosť, Matej Bel odmieta dôkazom, podľa ktorého tam, kde jestvuje "vývoj do nekonečna, tam nie je prvá príčina, ak tejto niet, nie je ani druhá príčina a v dôsledku toho nejestvuje nič" ([1], fol. 171; [2], 493). Teóriu nekonečnosti, v ktorej Descartes urobil ústupok teológii, Bel nepripúšťa "ani spôsobom dokonalosti ani spôsobom podstaty, ani spôsobom trvania" ([1], fol. 318).¹⁰ Uvádza príklad: ak sa priestor s počtom dvadsaťtisíc zväčší o desaťtisíc, nemožno si ho predstaviť ako konečný, lebo hneď nasleduje predstava iného, väčšieho. Rovnako je to s priestorom vesmíru: ak si ho predstavíme zväčšený hoci dva milióny ráz, nie je to priestor konečný, za ktorým by sa nedal predstaviť iný, väčší ([1], fol. 319).

Matej Bel sa kriticky vyjadruje o Descartovom mechanizme. Poukazuje na súčasných karteziánov, zotrúvajúcich na úrovni Descartovho mechanizmu, ktorý pokladal organizmus zvierat za telesný stroj. Vyslovuje vlastný názor: "S karteziánmi

⁹"Scriptura s. est thesaurus doctrinae moralis. In ea enim demonstratur fons omnis corruptionis et virtutis. Alstedius et Pfeiferus in Pansophia Mosaica omnes artes humanas in Scriptura s. derivare studebant. Verum inutilis hic labor praestat, si in Scriptura s. quaesiverimus sapientiam." M. Hamada nesprávne tvrdí o Belovi, že profánne vedy dával do závislosti už nie od teológie, ale od Písma ([5], 408). Naproti tomu M. Bel už v Halle prejavil sklon ku kritickému skúmaniu Biblie, ako vyplýva z doslovu k jeho hallskej dizertácie, kde ho profesor teológie vystríhal pred podobným zámerom.

¹⁰"Neque ratione perfectionis neque ratione essentiae neque ratione durationis."

v tejto veci nesúhlasím, lebo si myslia, že v zvieratách sa všetko deje pôsobením mechanizmu." ([1], fol. 173; [2], 496). Uvádza príklad so psom. Podľa karteziánskej hypotézy pes predloženú potravu prijíma nie preto, že má na ňu chuť a túži po nej, ale preto, že mu do nosa stúpajú výpary z potravy a tie uvádzajú do pohybu životného ducha (*spiritus animales*). Matej Bel odkazuje na novších fyzikov, ktorí dokazujú u zvierat už aj zmyslový princíp. Preto zdôrazňuje, že keby pes bol len strojom, bez zábrany by hltal aj horúcu potravu ([1], fol. 208).¹¹

Matej Bel, poslucháč hallského profesora Ernesta Stahla na lekárskej fakulte, odmieta teóriu o síre, ortuti a soli ako základných prvkoch všetkých prírodných javov. Dokazuje, že z týchto troch prvkov chemik nikdy nevytvorí teleso ([1], fol. 177; [2], 500). To ho zároveň presvedča o tom, že oheň pôsobí zmenu v časticiach hmoty. Odkazuje na nemeckého fyzika a chemika J. J. Bechera, známeho priekopníka v tom čase uznávanej flogistónovej teórie. Informuje o ňom, že vedecky vyvrátil teóriu troch prvkov a jej šíriteľov nazval klamármi, ktorí balamutia učený svet ([1], fol. 177; [2], 500).

Matej Bel odmieta vznik sveta náhodou: "Nie je možné, aby to, čo vzniklo náhodou, nadobudlo určitý poriadok a aby bola v náhodne utvorenom akási harmónia. Čo sa stane náhodou, to sa nemôže stať vždy, napr. hromobitie. Náhodou nenastáva poriadok v prírodných javoch ani v pohybe prírodných telies. Všetko, čo jestvuje, má pevný základ svojej existencie. Náhodné totiž nejestvuje." ([1], fol. 171; [2], 494). Vychádza zo Spinozovho tvrdenia, v ktorom sa akcentuje: "V prírode neexistuje nič náhodné, ale všetko je prirodzenosťou Boha nevyhnutne determinované na určitý modus existencie a pôsobenia." ([11], 80). Matej Bel odmieta náhodu ako niečo, čoho príčina nie je známa.¹² Podľa B. Spinozu nejestvuje náhoda, všetko je príčinne určené, všetky javy sú podmienené príčinami, vysvetliteľné zo svojej príčiny.

Matej Bel definuje súčasný vedecký názor o princípoch prírodných javov. Za princíp prírodných javov pokladá "najmenšie častice, rozpriestranené, ktoré sa svojou povahou zhodujú, odlišujú sa spôsobom rozpriestranosti, tvrdosti, pevnosti a nepreniknuteľnosti. Rozdielnosť telies závisí od rozdielnej skladby a usporiadania častíc. Pohybový prejav častíc závisí od mechanizmu sprostredkujúceho pohyb." ([1], fol. 177; [2], 501). Zdôrazňuje, že mechanizmus "sa jednoducho nemá odmietať, treba mu stanoviť určité medze, aby sa pri mechanizme nezabudlo na Boha". Aj v pasuse o princípoch, keď odmieta aristotelovské a epikurejské a aj bezobsažné princípy chemikov, vyzdvihuje princípy mechanikov, že si zasluhujú súhlas, pravda s výhradou, že "sa navrátia k Bohu ako k pôvodcovi mechanizmu" ([1], fol. 173, 177; [2], 496, 501). Matej Bel bol pôvodcom mechanizmu, nemá však na mysli princíp osobného Boha, ako

¹¹ "Alii autem physici negant hunc mechanismum adseruntque principium aliquid percipiens et sentiens".

¹² M. Bel v citovanom texte na spôsob námietok Spinozových ideových odporcov dáva odpoveď na túto úvodnú vetu: "Svet nevznikol náhodou a pôsobením osudu, ako si to Leukippos, Demokritos a Epikuros okrem iných vymysleli." M. Hamada nesprávne namieta touto vetou. Pozitívna odpoveď na ňu ho nezaujala. Z vytrhutej vety nesprávne vyvodzuje svedectvo o Belovej negácii spinozizmu ([5], 407).

dokazuje obsah jeho ďalších pertraktovaných myšlienok. Matej Bel uvádza definíciu mechanizmu ako súčasného svetonázoru: "Mechanicizmus je hypotéza objasňujúca, že pohybový prejav živých a neživých javov závisí od určitého tvaru častíc podľa poriadku, veľkosti, pohybu, spojenia alebo oddelenia." ([1], fol. 173; [2], 496).¹³ Mechanizmus podľa dnešnej definície je "svetonázor vysvetľujúci vývin prírody a spoločnosti zákonmi mechanickej formy pohybu hmoty."

Vznik a existenciu hmotnej prírody Matej Bel definuje výrokom: "Boh ustanovil medzitým určité mechanické zákony, podľa ktorých v prírodných javoch nastáva to, čo jestvuje teraz... Takáto je Spinozova myšlienka: Boh nie je nič iné ako aktívna sila, ktorá je rozpriestranená v tomto stroji sveta, teda nič iné ako súvislosť prírodných príčin." ([1], fol. 172, 173; [2], 494, 496).¹⁴ Charakterizuje systém prírodného mechanizmu udržiavaného vo večnom pohybe súvislosťou príčin, ako ho definoval B. Spinoza: "Zákony a pravidlá prírody, podľa ktorých sa všetko deje a mení z jedných foriem na druhé, sú vždy a všade tie isté. A preto musí byť aj spôsob, ako chápať prirodzenosť jednotlivých vecí, jeden a ten istý, t.j. chápať ich na základe všeobecných prírodných zákonov a pravidiel." ([1], 162). B. Spinoza tu vysvetľuje základný princíp panteizmu, podľa ktorého je v prírode všetko zret'azené príčinami a účinkami, pochádzajúcimi z princípu neosobného Boha ako prvej príčiny, a večný pohyb v prírode je riadený večnými a nemeniteľnými zákonmi prírody.

Panteistické učenie Matej Bel nazýva ateizmom, ako ho v tom čase označovali súčasní odporcovia zo stanoviska scholastického myslenia. Konštatuje mylné tvrdenie v tomto výroku: "Že ako jestvujú snečné lúče tak dlho ako Slnko, rovnako jestvujú aj tvory tak dlho, ako jestvuje slnko božstva, lebo tvory sú s't'a lúče pochádzajúce z esencie Boha." ([1], fol. 171; [2], 493). Uvedený Aristotelov výrok prispôsobený teologickej účelovej príčine Matej Bel koriguje takto: "Všetko podobné pokuľháva. Lúče sú z esencie Slnka, nie sú to tvory z esencie tvorcu. Ani tieto nevyhnutne nepochádzajú z Boha. Sú totiž účinkom, ktorý pochádza zo slobodnej vôle Boha." ([1], fol. 171; [2],

¹³ Belom uvedený princíp samohybnosti hmoty, ktorý vedie k ateizmu, M. Hamada nenáležite spája s jeho kritikou tohto názoru ([5], 407). Pri definícii mechanizmu Bel v skutočnosti odmieta naširoko uplatňovaný karteziánsky mechanizmus, ktorý pokladal zvieratá za stroje, a dokazoval, že všetko sa v nich deje mechanicky. Zastáva stanovisko, že mechanizmus sa nemá zamietat', no v otázke karteziánskeho mechanizmu treba určiť medze, voliť strednú cestu, aby sa nezabudlo na Boha. Myslí tu na princíp neosobného Boha, pretože hneď poukazuje na pohyb hmoty a jej povahu s takou aktívnou silou, že sa môže stať samohybnou. Upozorňuje na Spinozov princíp, podľa ktorého sa pohyb deje z rozpriestranosti hmoty ako atribútu Boha, hýbateľa všetkých vecí. Princíp začleňuje do ideového inventára, ktorý nazýva ateistickým. Na otázku o určitých medziach mechanizmu, aby sa dbalo na Boha, nasleduje Belova odpoveď: "Prírodné javy nepochádzajú len z mechanizmu", jestvujú totiž "mechanické zákony, podľa ktorých v prírodných javoch nastáva to, čo je teraz. Takýmto spôsobom sa teda dostáva Bohu najvyššia pocta." ([1], 173; [2], 496). M. Bel tu vyzdvihuje princíp neosobného Boha. M. Hamada nesprávne tvrdí, že Bel dáva prednosť Descartovým názorom ([5], 407). Naproti tomu Bel, poučený polemikou Hobbesa a Spinozu proti Descartovým názorom poplatným teológii, kritizuje ho práve pre tieto názory, najmä v otázke nekonečnosti. (Pozri [1], fol. 171, 318; [2], 493).

¹⁴ "... Haec est Spinosae sententia: Deus esse nil aliud quam vim activam, quae in hac mundi machina est extensa, astque nil aliud quam nexus causarum naturalium."

493). Pojmy esencia a slobodná vôľa Boha dokazujú nové chápanie prírody, ktoré je v zhode so Spinozovým neosobným Bohom-prírodou, t.j. tvoriacou a stvorenou prírodou. Matej Bel objasňuje, že líčce pochádzajúce z podstaty Slnka sú účinkom slobodnej vôle Boha čiže stvorenej prírody. V duchu panteizmu jej totiž prináleží vôľa. Podľa Spinozu vôľa neprináleží tvoriacej prírode, slobodnú vôľu Boha nazýva "bezvýznamnou hračkou a veľkou prekážkou pre vedenie". Jeho Boh - tvoriaca príroda koná "nie na základe absolútnej ľubovôle, ale na základe absolútnej prirodzenosti čiže nekonečnej moci" ([11], 86, 89).

Matej Bel ďalej dokazuje: "Svet musí mať účasť na esencii Boha, lebo čo je určitým spôsobom nekonečné, stáva sa účastným na esencii Boha... Teda aj svet prináleží k esencii Boha, nemožno ho od nej oddeliť." ([1], fol. 171, 172; [2], 493, 494). Reprodukujú Spinozovu tézu, podľa ktorej je hmotná príroda účastná na esencii Boha, "Boh je pôsobiacou príčinou nielen existencie vecí, ale aj ich esencie" ([11], 78). Matej Bel konštatuje: "Hypotéza, ktorá spája Boha so svetom, skrýva ateizmus." ([1], fol. 171; [2], 494). Poukazuje na tézu Spinozovho učenia, v ktorej stotožňuje Boha a prírodu. Na položenú otázku, či je svet večný, Matej Bel odpovedá: "Kto teda vraví, že je svet večný, plným právom to môže tvrdiť. Preto sa ateista Aristoteles plným právom za takého pokladá." ([1], fol. 171; [2], 493).¹⁵ Tvrdenie o večnosti sveta považuje za ateistické tvrdenie, ktoré bolo v zhode so Spinozovým učením.

V otázke hybnej sily hmoty Matej Bel konštatuje: "Hmota sama osebe je celkom nehybná. Niektorí novší filozofi, medzi nimi hallský Wolff, podľa Leibnizových a Newtonových princípov výslovne pripisujú hmote hybnú silu preto, lebo zo samopohybu (ex evolutione) hmoty mohli vyčariť ohromujúce veci." ([1], fol. 172; [2], 494). Ďalej pokračuje: "Ak má totiž hmota všetko uskutočňovať a pohyb hmoty a jej povaha majú takú hybnú silu, že by sa hmota mohla hýbať a uskutočňovať pohyb, je to najistejšia cesta k ateizmu... Aby totiž mohla hmota seba samú hýbať, je na to potrebná príčina." ([1], fol. 172, 173; [2], 494-495, 496).¹⁶ Podľa Spinozu vyplýva pohyb

¹⁵ Bel uviedol tieto myšlienky pod úvodnou vetou: "Svet nemohol byť večný." M. Hamada nesprávne pokladá túto vetu bez ohľadu na nasledujúci obsažný text za Belovo popretie večného sveta ([5], 407).

¹⁶ Bel nepopiera hybnú silu hmoty podľa newtonského princípu, neodmieta samohybnosť hmoty a nenadraduje Descartovu hypotézu o pasívnej hmote, ktorá potrebuje stvoriteľa, ako tvrdí M. Hamada ([5], 407). Popri Descartovej hypotéze o hmote bez aktívnej sily uvádza dva názory proti Leibnizovi, a to scholastika Andalu, ktorý neprpisoval hmote hybnú silu, a novovekého fyzika J. Ch. Sturma, ktorý tvrdil, že na to, aby sa hmota stala samohybnou, musí byť príčina, pravda, myslel na imanentnú príčinu. Tento názor M. Bel stotožňuje s názorom, ktorý vedie k ateizmu, patrí k panteistickému učeniu Spinozu, ktorého nazývali kacírom, z ortodoxného stanoviska ateistom. Bel sa s názorom stotožňuje, keď tvrdí: "Ak aj je dovolené priznávať hmote hybnú silu, z toho ešte nevyplýva to, že svet vznikol zo samohybnosti hmoty, lebo musel z niečoho vzniknúť, nie sám od seba." Ďalej pokračuje o prírodnom usporiadaní sveta v duchu Spinozovho panteizmu. ([1], fol. 172; [2], 495). Text Bel vložil pod úvodnú vetu formulovanú v duchu námietok Spinozových ideových odporcov: "Svet nepochádza z usporiadania hmoty podľa mechanických zákonov." M. Hamada ju nesprávne stotožňuje s Belovou negáciou spinozizmu ([5], 407).

z rozpriestranosti hmoty ako atribútu Boha, hýbateľa všetkých vecí. Tak sa mu stáva hmota samohybnou, aktívnou, riadiacou sa imanentnou zákonitosťou ([12], 59-60). Matej Bel konštatuje: "Ak sa však podľa ateistov prisúdi prvá príčina Bohu, rušia sa všetky druhotné príčiny." ([1], fol. 171; [2], 493). Vzhľadom na to, že nejestvuje účinnok bez príčiny, poukazuje na definíciu, že svet nemôže jestvovať bez prvej príčiny, ktorú panteizmus prisudzuje Bohu ako imanentnej príčine. Bel o tom píše: "Boh ako imanentná príčina nemôže zotrvať v pokoji, aktívna sila Boha totiž nevyhnutne musí niečo konať." ([1], fol. 172; [2], 494).¹⁷ Poukazuje na princípy Spinozovho panteizmu. Svet vznikol zo seba samého prostredníctvom substancie ako *causa sui*, imanentnej príčiny, ktorá je príčinou seba samej a príčinou všetkých príčin. Podľa Spinozu je jedinou substanciou, ktorá obsahuje všetko existujúce, pôsobí nevyhnutne a večne na základe zákonov vyplývajúcich z nej samej ([12], 56-57). Princípom, podľa ktorého Boh ako imanentná príčina je vo večnej aktivite ([11], 71), vyzdvihuje Matej Bel telesnú substanciu, stvorenú prírodu, ktorá je účastná na esencii Boha ako imanentnej príčine. Podľa Spinozu Boh je aktívny len v stvorenej prírode, v tvoriacej prírode je pasívny.

¹⁷ Je to časť odpovede na túto úvodnú vetu: "Svet nepochádza z Boha ako imanentnej príčiny, ako učí Spinoza, i keď je Boh zdrojom pohybu." Veta je formulovaná v duchu námietky ideového odporcu, a to kvôli názorom Clerica, nedôsledného stúpenca Spinozovho učenia. Ten totiž dokazoval, že všetky tvory povstali z Boha a ten má vlastnosti telies a takto sú všetky javy výronom z Boha účastné na prirodzenosti Boha tak ako slnečné lúče z esencie Slnka. M. Hamada mylne pokladá úvodnú vetu za Belovu negáciu Spinozovho učenia ([5], 407) bez ohľadu na to, že Bel ďalej reprodukuje základný princíp panteizmu a dodáva: "Kiež by sa v metafyzických špekuláciách natoľko neobľubovali názory novších filozofov." ([1], fol. 172; [2], 494). Tu Bel vyjadruje súhlas s panteizmom podľa Spinozovho filozofického učenia. Oddeľuje od neho názory filozofov (Clerica, Wolffa), ktorí tvrdili, že svet vznikol výronom z Boha. V citovanej pasáži Bel dokazuje, že pojem ateizmus stotožňuje s pojmom spinozizmus, že jeho obsahom sú princípy Spinozovho panteizmu. Predpokladáme, že filozofickú stať o pôvode hmotného sveta napísal Bel v úmysle oboznámiť vzdelaneckú verejnosť s novým chápaním prírody. Aby ju prípadne mohol publikovať, vystrojil ju množstvom protirečivých otázok a úvodných titulkov v duchu námietok Spinozových ideových odporcov, ktoré našiel v jeho *Etike*. V dobe vlády duchovného temna v Uhorsku bolo riskantné hlásiť sa verejne k Spinozovi, ktorého pred šesťdesiatimi šiestimi rokmi stihla spoločenská kliatba, keď amsterdamská ortodoxná cirkev vyniesla nad ním anatému v mene tých duchov a anjelov, ktorých neexistenciu dokazoval matematickou metódou. Vplyv holandského filozofa dokazuje nielen Belova stať o pôvode hmotného sveta, ale aj jeho úvod k hallskej Biblii. Naproti tomu M. Hamada z filozofickej state mylne vyvodzuje Belov protispinozovský postoj, a to údajne "v mene kreacionistickej teórie", a obsah state z roku 1720 dáva dokonca do súvislosti s Belovými prednáškami z filozofie a fyziky na bratislavskom gymnáziu ([5], 407), hoci Bel tu od roku 1719 neprednášal.

Predstavu lipského lekára A. Rüdigerera, pôvodne teológa, podľa ktorého Boh stvoril svet zväčšením hmoty (*causa extendens*), jestvujúcej od večnosti, Matej Bel v duchu Spinozovej koncepcie koriguje: "Stvoriť je viac ako zväčšiť, nemôže sa stať, aby duchovná substancia zväčšila hmotu." ([1], fol. 172; [2], 494).¹⁸ Poukazuje na nesprávnosť Rüdigerovho úsudku, lebo podľa neho svet pochádza z Boha ako príčiny zväčšenia. Bel ju v duchu panteizmu považuje za vedľajšiu príčinu, v dôsledku ktorej Boh prestáva byť Bohom. Podľa Spinozu: "Boh je imanentná, a nie vonkajšia príčina všetkých vecí." ([11], 73). Imanentná príčina vyvoláva účinok v sebe samej, vonkajšia príčina vyvoláva účinok mimo seba.

Matej Bel zo Spinozovej *Etiky* prevzal námietku jeho ideových odporcov, ktorí tvrdili: "Ak pochádza svet z prirodzenosti Boha, potom tak svet, ako aj Boh podliehajú rozsiahlym nedokonalostiam. Čo je rozpriestranené, má časti mimo častí a z toho nasleduje delenie." ([1], fol. 172; [2], 494). Spinoza v tomto pasuse vyvracia predstavu osobného Boha ako človeka s telom a dušou. Dáva odpoveď svojim ideovým odporcom, ktorí dôvodili, že telesná substancia sa skladá z častí, je deliteľná, a teda nemôže byť nekonečná a prináležať Bohu. Vysvetľuje, že táto predstava u ideových odporcov vzniká preto, lebo popierajú účasť telesnej substancie na esencii Boha ([11], 64-65). Matej Bel v zhode so Spinozom prízvukuje: "Svet prináleží k esencii Boha, nemožno ho od nej oddeliť." ([1], fol. 172; [2], 494). Matej Bel v Spinozovom duchu konštatuje: "Svet vo svojom prírodnom usporiadaní dokazuje najvyššiu múdrosť, avšak táto nevzniká skladbou a splynutím častíc. Nech totiž usporiadaš koľkokoľvek častíc hmoty, i tých najjemnejších, nikdy z nich nestvoríš rozum a intelekt. Nuž ak tento princíp nie

¹⁸ Je to odpoveď na úvodnú vetu: "Svet nepochádza z Boha, pretože by nebol nič iné ako príčina zväčšenia." M. Hamada v úvodnej vete nesprávne zamieňa pojmy, príčinu zväčšenia (*causa extendens*) mylne prekladá ako "príčina rozpriestranená" (*causa extensa*). Bel tu koriguje náhľad, poplatný teologickému mysleniu (Rüdiger pôvodne študoval teológiu, až potom medicínu), v zhode so Spinozovým učením, podľa ktorého Boh nemôže byť príčinou zväčšenia, lebo by bol vedľajšou príčinou a v dôsledku nej by prestal byť Bohom. M. Hamada mylne tvrdí, že Belovi je "bližšia Descartova filozofia opravená fyzikálnym učením A. Rüdigerera," ktorá je "akýmsi kompromisom medzi empirickou vedou a mysticko-naturfilozofickými názormi" ([5], 407). Práve naopak, Bel podáva v stati výstižné svedectvo o negácii Rüdigerových metafyzických predstáv. Odmieťa jeho dohady, že jestvujú dve všeobecné telesá, a to hviezdy stálice a planéty a k nim patriaca Zem, ktoré sú princípmi všetkých javov, že základnými prvkami všetkých vecí je éter a vzduch. Rüdiger totiž tvrdil, že éter pochádza z hviezd stálic a vzduch z planét. Bel reprodukuje aj jeho nepresvedčivý fyzikálny pokus opísaný v spise *Physica divina*, ktorým chcel dokázať, že éterové častice sú vyžarujúce a vzduch sú vzduchové bublinky a z nich ako zo základných prvkov vznikli všetky telesá. Bel zásadne odmieta jeho absurdné dohady, ktoré vyhlásil za hypotézu; podľa neho v nich niet dostatočného dôkazu a predovšetkým im chýba princíp. Odkazuje na dobové pamflety, v ktorých Rüdigerove dohady zosmiešnili. ([1], fol. 176; [2] 499-500).

je hmotný, je teda duchovný, a to, čo je nekonečné a večné, je Boh sám." ([1], fol. 172; [2], 495).¹⁹ Poukazuje na stvorenú prírodu, ktorej podľa Spinozu prináleží rozum. Reprodukujú panteistickú myšlienku, podľa ktorej stvorená príroda, hmotný princíp je prostredníctvom rozumu spojený s tvoriacou prírodou, duchovným princípom. Podľa Spinozu sú duch a hmota atribútmi jednej substancie a nie sú od seba závislé ([12], 53-73). Rozum a vôľa prináležia stvorenej prírode, tvoria atribút Boha, ktorý nemožno oddeliť od esencie Boha ako imanentnej príčiny všetkých vecí ([11], 71-72). Spinozov Boh koná len podľa zákonov svojej prirodzenosti, ktoré sú večné a nemeniteľné a nedovoľujú nič také, čo sa pripisuje absolútnej vôli a rozumu osobného Boha. Bel nazýva Boha mysliacim tvorcom "creator intelligens" ([1], fol. 178; [2], 501) a myslí pod ním stvorenú prírodu, ktorej prináleží rozum, a tvoriacu prírodu, ktorej patrí nekonečná moc.

Spinozov panteizmus odstraňoval predstavu osobného Boha vládnuceho nad svetom a menil ho na vnútorný princíp sveta ako večný a nemeniteľný zdroj. Podľa neho oteologizovaný Boh - príroda nemá účelovú príčinu. Účelové príčiny Spinoza nazýva "ľudskými výmyslami". Podľa neho "náuka o účelovej príčine stavia prírodu celkom na hlavu. Lebo to, čo je v skutočnosti príčinou, pokladá za účinok a naopak." ([11], 92). Teologickú účelnosť sveta nahradil účelom poznávať nekonečne mnohotvárnú prírodu a objasňovať jej prírodný poriadok zreteľný príčinami a účinkami. Hmotnú prírodu chápal ako nevyčerpatelný zdroj ľudského poznania. Tým, že človek, ktorý je časťou celej hmotnej prírody, skúma prírodné javy, preniká do ich príčinných súvislostí, obohacuje intelektuálne poznanie, a tak speje k samozdokonaľovaniu.

Toto novodobé myslenie rezonuje v Belovej stati, kde objasňuje účelnosť sveta ([1], fol. 178; [2], 501). Na otázku, čo bolo úmyslom Boha pri stvorení sveta, odpovedá v duchu Spinozovho učenia: "Niektorí tvrdia, že vo fyzike netreba skúmať účel javov; takto zmýšľal Bacon Verulamský, keď tvrdil, že takéto uvažovanie je metafyzické. Naproti tomu ja som tej mienky, že túto otázku treba vzťahovať aj na fyziku. Fyzik, keď nachádza dôkladné poznanie javov, neostáva len pri samom uvažovaní o stroji, ale skúma aj jeho účel, inak by mal nedokonalé poznatky o javoch. Uvažovanie o účeli slúži dôkladnejšiemu poznaniu vo fyzike. Slúži toto uvažovanie zveľaďovaniu Božieho majestátu, pretože ním sa majestát Boha skveje ešte väčšími. Cartesius namieta, že je priveľkou trúfalosťou pátrať po skrytom zámere Boha. Je to klam, veď nikto nepátra po tajnom diele Boha, ktoré chcel pred nami utajiť, ale iba po tom, čo poskytol nášmu zraku. Lebo to, čo nemôžeme zmyslami pochopiť, radi ponechávame bokom, a jednako

¹⁹ Je to odpoveď na úvodnú vetu formulovanú v duchu námietok Spinozových ideových odporcov: "Svet nepochádza z usporiadania hmoty podľa mechanických zákonov." M. Hamada túto vetu nesprávne stotožňuje s Belovou protispinozovskou orientáciou ([5], 407). Belovi neoprávnené pripisuje, že v objavovaní prírodných zákonov je poplatný Písmu, a takto chce u Bela dokázať akýsi "medzičlánok medzi scholastickým a novovekým konceptom prírody" ([5], 408). Bel je však stúpencom novovekej koncepcie prírody v zhode so Spinozovým panteizmom, ktorý "integroval vo svojej filozofii všetko, čo hlásal vtedy mechanistický materializmus", Spinozov systém bol "prvým najrozpracovanejším, najracionálnejším a myšlienkovito najpodnetnejším panteizmom" ([12], 31, 32, 37).

skúmame to, do čoho prenikáme našim rozumom, tak sa totiž zväčšuje Božia sláva. Jestvuje veru mnoho javov, ktorých účel nie sme schopní spoznať, napr. planéty okolo Saturna. Súdime totiž o nich, že jestvujú ako mesiace na osvetľovanie Saturna, ktorého svetlo nie je väčšie než za nášho večerného súmraku, a teda aj z toho usudzujeme, že Saturnus je tak isto obývaný živými tvormi. Aj keď nemôžeme spoznať všetky účely javov, niektoré jednako môžeme. Mýli sa veru Cartesius, keď odstraňuje účel prírodných javov z fyziky a nahrádza ho akýmsi stavom napätia. Účel prírodných telies jestvuje, je ním preukazovanie dobroty, múdrosti a nekonečnej moci Boha. Veď Boh stvoril rozumom obdarené bytosti preto, aby obdivovali a chválili jeho veľkolepé dielo, to, o čom sa uvažuje v celej fyzike." ([1], fol. 178; [2], 501). Matej Bel dokazuje, že skúmanie účelu prírodného mechanizmu slúži rozvoju fyziky, obohacuje intelektuálne poznanie. Nábožensky interpretovanú účelnosť sveta nahrádza účelom odhaľovať a objasňovať zákonitosti prírody, zdokonaľovať prírodovedné poznanie, ktorým sa najväčmi oslavuje Boh-príroda, t.j. stvorená príroda, ktorej prináleží rozum, a tvoriaca príroda, ktorej patrí nekonečná moc. Človek obdarený rozumom skúma grandiózne dielo Boha-prírody, ktorým je nekonečne mnohotvárna príroda v materiálnej jednote.²⁰

Matej Bel sa hlási k Spinozovmu demokratickému humanizmu, keď si ako občan vlasti pokladá za povinnosť priložiť ruku k dielu na jej povznesenie, pre spoločné blaho občanov a pre rozvoj vied. Vyhlasuje, že podľa novodobého vzoru európskych národov sa rozhodol venovať skúmaniu prírody a histórie národov v Uhorsku. Zdôvodňuje príčiny a účel svojho podujatia: "Mojím predsavzatým cieľom je podľa miery schopností objasňovať predovšetkým starožitnosti a históriu prírody vlasti... Dôvody jedného i druhého podujatia spočívajú teda jedine v tom, vyhlasujem to s čistým svedomím, aby sa zväčšovala a zvelebovala sláva najdobrotivejšieho a všemohúceho Boha, dôstojnosť vlasti, prospech občanov a napokon rozvoj vied... Toto sú príčiny, toto sú účely môjho diela, ktoré by sa mohli zdať a pokladať za opačné; akože toto s celou rozhodnosťou odmietam, tak všetko, čo je v ňom námahy a práce, ponechávam najrozumnejšiemu úsudku tých, ktorých hlavnou a jedinou starosťou je toto podujatie takto posúdiť a porovnať s verejným blahom." [13].²¹ Ďalej akcentuje: "Veď predsa nič nie je nekonečnejšie než príroda, nič nie je vznešenejšie než história a konečne nič nie je chvályhodnejšie než jednej i druhej venovať horlivé štúdium, a čo je komu najbližšie a v čom najviac vyniká, alebo si myslí, že v tom bude najprospernejší - tým sa bude zaoberať tým dôkladnejšie, čím viac je slobodnejším duchom obdarený." ([14], nepag. 5). Účel prírodovedného poznávania a historického skúmania Matej Bel vyzdvihuje v intelektuálnom obohacovaní, ktoré je zároveň najdôstojnejšou oslavou Boha-prírody. Konštatuje to vo výroku: "V samých začiatkoch národov, v migračných pohyboch, vo vojnách a v nesčíselných premenách sledovať,

²⁰ Naproti tomu M. Hamada nesprávne pripisuje Belovi tendenciu, že podobne ako reštaurátor mojžišovskej filozofie J. Bayer, poplatný protestantskej scholastike, usiluje sa "uviesť do súladu náboženskú vieru s vedou" ([5], 406). V tomto citáte nerobí však kvalitatívny rozdiel medzi chápaním vôle a moci osobného Boha podľa Bayera a vôle a moci neosobného Boha podľa Bela. V citovanom Belovom texte nesprávne počíta s princípom osobného Boha.

²¹ Celý latinský záver. In: Historický časopis 24, 1976, s. 559.

obdivovať a zveľobovať prozreteľnosť večného a najspravodlivejšieho božstva; prekutávať vnútro prírody a čokoľvek sa hodí na preskúmanie, podrobovať experimentu, veď práve táto dôkladnosť, ak sa vymedzila správnymi hranicami, akoby rozum poháňala vpred; teda nielenže ho nevzdáľuje od uvažovania o božských veciach, ale účinne ho aj povzbudzuje k chvále a zveľobovaniu Božej dobroty a spravodlivosti, t.j. k tým povinnostiam, ktoré u človeka, čo o Bohu učí, majú byť v ustavičnej aktivite." ([14], nepag. 3). Intelektuálne obohatenie z prírodovedného poznania a skúmania histórie národov ako najvyššiu odmenu zdôrazňuje v tomto pasuse: "Je totiž naša vlasť, ak chceme tvrdiť to, čo ani cudzozemci nepopierajú, údajne akési obrovské javisko obdivuhodných javov a keďže ich opísali našinci skromnejšie, no cudzinci rozličným spôsobom a aj zväčša podľa svojich schopností, domnieval som sa, že vykonám zásluhný čin pre dielo, ak sa aj v tejto oblasti o niečo pokúsim. Obzvlášť pri dôkladnejšom uvažovaní vždy sa mi videlo, že si zasluhujú obdiv tie výtvyry, ktoré poskytujú obdivuhodná matka príroda po celom Uhorsku... Veru správne píše Seneca: "To, z akých príčin javy vznikajú, je vec hodná skúmania. Akáže odmena, pýtaš sa, bude za námahu nasledovať? Poznávanie prírody, od ktorého nejestvuje nič zásluhnejšie! Veď účelom spracovania tohto predmetu, keďže má obrovskú budúcnosť pre prax, v podstate nie je nič krajšie, než čo zaň dáva pochvalné uznanie, pestuje sa nie kvôli odmene, ale kvôli obdivuhodnému javu." ([14], nepag. 4). Predsazatým dielom Matej Bel chcel pomáhať poznávaniu prírody a spoločnosti. Výsledok tohto poznania mal slúžiť rozvoju vied a zároveň verejnému prospechu občanov a oslave neosobného Boha. O predsazatom podujatí v liste J. Bohušovi 8. 2. 1720 zdôrazňoval: "Ide o verejnú vec, nie o moju: a prikazuje ju vrodená láska k vlasti." ([15], 73). Predstavu vlasti definuje výrokom ideológa rímskeho štátu M. T. Ciceróna: "Drahí sú rodičia, potomkovia, príbuzní a pokrvní, avšak všetky city lásky ku všetkým zahŕňa len vlasť." ([14], pred titul. s.). Pojem lásky k vlasti (amor patriae) stotožňuje s pojmom lásky k rodnej zemi (amor natalis solis). Definuje obsah lásky k vlasti: "Úprimná a skutočná láska k vlasti a povinnosť dobrého občana znamená hájiť dôstojnosť rodnej zeme." ([14], nepag. 2). Dáva do povedomia myšlienku, že vlasť, hodná ozajstnej lásky, je tá, ktorá spravodlivými zákonmi chráni všetkých občanov. Preto povinnosťou občana má byť láska k vlasti, ktorá spočíva v poslušnosti voči zákonom zabezpečujúcim spravodlivosť. Matej Bel tu nasledoval myšlienku blízku Spinozovej zásade, podľa ktorej najvyššou cnosťou, akou sa možno osvedčiť, je "oddaná láska k vlasti", pravda, k takej vlasti, kde "spravodlivosť a láska platia ako právo a zákon" (16], 281, 334, 338).

Rozdiel medzi panteistickými ideami a pietistickými predstavami v Belovom období nevedeli rozlíšiť a diferencovať stúpenci wittenberskej ortodoxie, ktorí prevažne tvorili tábor antipietistov. Z ideovej neznalosti mylne zamieňali panteistické myšlienky s pietistickými. Na citáte z nemeckého filozofa E. W. Tschirnhausena ilustrujeme, ako sa panteistické myslenie nesprávne stotožňuje s pietistickým. Tschirnhausen vyjadril významnú myšlienku v tomto výroku: "Všetkými spôsobmi zveľobovať slávu Božiu, t.j. nekonečnú moc, nemeniteľnú lásku Božiu, poznatky ľudí o tejto dokonalej bytosti rozmnožovať tak ako len možno, aby vláda tmy a nevedomosti ustupovala čím ďalej tým viac vláde svetla - poznaniu pravdy." (cit. podľa [17], 84).²² Pod Božou slávou rozumel spinozista Tschirnhausen majestáť neosobného Boha-prírody, ktorému

²² Tschirnhausena mylne označuje za stúpenca pietizmu.

prisudzoval nekonečnú moc a nemeniteľnú lásku. Pod nekonečnou mocou myslel prirodzenosť Boha, nekonečnú moc, vzťahujúcu sa na tvoriacu prírodu. Pod nemeniteľnou láskou mal na mysli večný a nemeniteľný prírodný poriadok v stvorenej prírode, ktorá je zdrojom šťastia a slobody človeka. Ľudské poznanie nekonečne mnohotvárnej prírody, nemeniteľných zákonitostí prírody prispieva k intelektuálnemu obohatovaniu človeka a tak aj k jeho samozdokonaľovaniu. Intelektuálne poznanie odstraňuje vládu tmy, t.j. myslenie v zajatí predsudkov a povier, pomáha vláde svetla čiže zdravému rozumu, ktorý vie odlišiť pravdu od nepravdy, dobro od zla. Tschirnhausenova myšlienka je obsahom blízka Belovmu výroku o účelnosti sveta ([1], fol. 178; [2], 501). Tschirnhausen patril medzi priateľov B. Spinozu, o čom svedčí ich vzájomná korešpondencia [18]. Naproti tomu sa výrok spinozistu Tschirnhausena, matematika a logika, vysvetľuje nesprávne, v jeho obsahu sa nenachádza panteistický princíp neosobného Boha, ale princíp osobného Boha podľa pietistickej predstavy.

V rukopisných *Miscellanea scientifica* Matej Bel využíval panteistické učenie ako ideovú zbraň proti scholastickým názorom. Protirečenie nachádzal v predstave antických stoikov, ktorí tvrdili, že svet pozostáva z látky a duše, pričom pod látkou rozumeli prírodné telesá a pod dušou Boha. Matej Bel to v zhode s panteizmom komentuje takto: "Ak by bol Boh esenciálnou časťou sveta, nevyhnutne by so svetom splynul a stal by sa z neho hmotný stroj, ktorý sa môže zmenšiť a zväčšiť... Boh, ktorý sa môže zmenšiť a zväčšiť, je meniteľný, a to, čo je meniteľné, nie je Boh." ([1], fol. 319).²³ Ďalšiu predstavu stoikov o tom, že Boh je najčistejší oheň, pod ktorým si predstavovali éter, kritizuje: "Pripísali Bohu rozpriestranenú esenciu a tak nedokonalú substanciu. Ak však má Boh nedokonalú substanciu, nemožno ho nazývať Bohom." ([1], fol. 319).²⁴ Epikurovo tvrdenie o nedeliteľnosti atómov Matej Bel nazýva mylným. Konštatuje: "Nie je možné, aby jestvovali také nepatrné častice, ktoré sa nedajú deliť na ďalšie, hoci menšie ešte aj od slnečného prachu, prirodzené len v predstave." ([1], fol. 174; [2], 497).²⁵ Nesúhlasil s tými, ktorí tvrdia, že "je možné, aby sa telesné častice stali nedeliteľnými pôsobením Božej všemohúcnosti" ([1], fol. 174; [2], 497). Zamietol teologický názor o nedeliteľnosti atómov z vôle Boha, keď tvrdil: "Ba práve naopak, je protirečením, aby bola telesná častica nedeliteľnou, Boh predsa nerobí protirečenia."

²³ "Si enim deus pars mundi essentialis, necessario cum mundo confunderetur, adeoque ex deo fieret machina, quidpiam materiale, quod adimi et augeri potest. Si autem deus, qui minui et augeri potest, est mutabilis, illud autem, quod est mutabile et non est deus, sunt synonyma."

²⁴ "Hinc patet eos tribuisse deo essentiam extensam et per consequens imperfectam substantiam. Si autem deus habet imperfectam essentiam, non potest dici deus. Obiectio. Si deus propriam extensionem habet, non sequitur statim imperfectam essentiam esse habere. Respondens. Imo vero sequitur, quia quidquid est extensum, proprie sic dictum illud potest augeri atque imminui."

²⁵ Je to Belova odpoveď na Epikurovo učenie o atónoch, v ktorom antický filozof dokazoval ich nedeliteľnosť. Naproti tomu M. Hamada mylne tvrdí, že tu Bel "očisťuje od materializmu učenie o atónoch podľa Epikura," a pritom v pasuse nerešpektuje poradie viet. Dve vety "Bezbožný a nezmyselný je tento názor. Takto by sme brali Bohu jeho dielo" nesprávne dáva do súvislosti s Belovým negatívnym tvrdením ([5], 407), hoci v ňom dokazuje práve deliteľnosť atómov. V skutočnosti Bel uvádza Epikurov náhľad, že z atómov vznikli všetky veci náhodou a pôsobením osudu, a to premiestnením, pridaním alebo oddelením častíc, a ilustruje to príkladom s červami v syre. V odpovedi komentuje: "Táto mienka je bezbožná a neuvážaná. Pri tomto spôsobe totiž nie je potrebné, aby sme dbali na Boha." ([1], fol. 174; [2], 497). Bel tu odmieta vznik prírodných javov pôsobením osudu a náhodou. Princípy epikurejské nazýva iracionálnymi, lebo sa v nich dokazuje, že všetko splynulo pôsobením osudu. ([1], fol. 177; [2], 501).

([1], fol. 174; [2], 497).²⁶ Bel dokazoval deliteľnosť hmotných častíc, pravda, v empirii. Ich nedeliteľnosť pokladal za protirečivý jav v prírode. Podľa Spinozu totiž Boh nekoná proti zákonitostiam v prírode. Keby sa v nej dialo niečo také, čo protirečí všeobecným zákonom, protirečilo by to rozumu i prirodzenosti Boha ([16], 121, 127).

V panteistickom učení nachádzal Matej Bel ideovú oporu aj proti náboženskej interpretácii o vzniku sveta v učení G. W. Leibniza a jeho stúpenca Ch. Wolffa. V súvislosti s korektúrou aristotelovsko-scholastického výroku, podľa ktorého slnečné lúče sú účinkom pochádzajúcim zo slobodnej vôle Boha ([1], fol. 171; [2], 493), konštatoval: "Leibniz a Wolff a ďalší jeho stúpenci sa nad týmto tvrdením o svete pohoršujú, myslia si, že svet musel byť skôr alebo neskôr stvorený, lebo Božia múdrosť nemohla inak dovoliť, ako stvoriť svet v tom čase, v ktorom bol stvorený. Aj to si myslia, že Boh nemohol stvoriť nijaký iný svet, len tento, lebo tento svet je najdokonalejší, aký si mohla Božia múdrosť predstaviť." ([1], fol. 172; [2], 495).²⁷ Matej Bel uviedol do kontrastu Wolffovu predstavu o múdrosti Boha s panteistickou predstavou o rozume neosobného Boha. Podľa Wolffa rozum a vôľa prináležia prirodzenosti Boha, ktorý koná z absolútneho rozumu a vôle. Podľa panteistického učenia rozum a vôľa prináležia stvorenej prírode a pod nimi sa chápal večný a nemeniteľný poriadok prírody. Spinozov Boh nekoná zo slobodnej vôle čiže z absolútnej ľubovôle, ale na základe absolútnej prirodzenosti čiže nekonečnej moci. Koná podľa večných a nemeniteľných zákonov svojej prirodzenosti, ktorá nedovoľuje to, čo sa prisudzuje absolútnej vôli osobného Boha. Podľa Wolffovej predstavy je všetko v prírode podriadené absolútnej vôli osobného Boha, ktorá prináleží jeho prirodzenosti. Podľa Spinozu "vôľa a rozum sa majú k prirodzenosti Boha tak ako pohyb a pokoj a vôbec ako všetky prirodzené veci, ktoré musia byť determinované Bohom na určitý modus existencie a činnosti... Vôľa sa nemôže nazývať slobodnou príčinou, ale len nevyhnutnou alebo nútenou." ([11], 84). Pod slobodnou vôľou Boha Spinoza rozumel absolútnu vôľu čiže ľubovôľu a nazýval ju "bezvýznamnou hračkou" ([11], 86).

²⁶ Je to Belova odpoveď na teologický náhľad pripúšťajúci nedeliteľnosť hmotných častíc zásahom osobného Boha. Predchádza ju táto veta: "Atómy nemôžu jestvovať od večnosti, lebo niet vývoja do nekonečna a ani atómy nejestvujú samy zo seba." Bel tu uvádza námietku ideových odporcov adresovanú Spinozovi, pre ktorého bola hmota nestvorená, večná v čase a nekonečná v priestore. Odporcovia totiž tvrdili, že hmotu nemožno pokladať za večnú, nekonečnú. M. Hamada z vety nesprávne vyvodzuje, že tu Bel koriguje materialistické učenie o atómoch ([5], 407).

²⁷ Belom uvedená námietka Wolffových prívržencov, že "Boh nemohol stvoriť nijaký iný svet," je blízka Spinozovým slovám: "Boh nemohol veci vytvoriť nijakým iným spôsobom ani nijako inak usporiadané, ale tak, ako boli vytvorené." ([11], 84). Spinozov Boh totiž koná tak, ako musí konať podľa svojej prirodzenosti. M. Bel vo výroku však nepopiera Wolffov názor o večnosti sveta, ako tvrdí M. Hamada ([5], 407). Práve naopak, dáva za pravdu tvrdeniu, podľa ktorého svet je večný, ako dokazuje Aristoteles. Pozri ([1], fol. 171; [2], 493). Wolffovo pohoršenie však dáva do súvislosti so slobodnou vôľou Boha podľa panteistickej predstavy a ďalej obhajuje, že sa tým vyjadruje vonkajšia príčina (causa externa) stvorenia sveta. Z Wolffovej metafyziky Bel odkazuje na jeho obhajobu večnosti sveta v tvrdení, podľa ktorého "svet je večný výronom z Boha". Dodáva však, že ak sa v ňom odmyslí "výron z Boha," ostane tvrdenie dokazujúce účasť sveta na esencii Boha. ([1], fol. 171; [2], 493).

O Wolffovej predstave najdokonalejšieho sveta stvoreného múdrosťou osobného Boha Matej Bel konštatoval: "Ja som tej mienky, že takýmto tvrdením sa deje krivda Božej slobode, vyjadruje sa v ňom vonkajšia príčina stvorenia sveta." ([1], fol. 171; [2], 493). Pod krivdou Božej slobode rozumel upierať Bohu imanentnú príčinu, ktorá vyvoláva účinok v sebe samej. Vzdialená príčina podľa Spinozu nie je nijako spojená s účinkom ([11], 80). Bel tu poukazuje na princíp panteizmu, podľa ktorého "Boh jediný je slobodná príčina... je imanentnou a nie vonkajšou príčinou všetkých vecí." ([11], 70, 73).

Na Leibnizovo tvrdenie o najdokonalejšom svete stvorenom múdrosťou osobného Boha dával Matej Bel odpoveď: "Keď pochádza svet z Boha, na svete musí byť dokonalá harmónia javov. Pred Adamovým pádom bol svet dokonalý aj vzhľadom na mysliace tvory. Nesprávne tvrdí Leibniz so svojimi prívržencami, že svet je ešte aj dnes ten najdokonalejší. Bayle vo svojom *Dictionnaire historique et critique* pripája vlastné pochybnosti o tejto hypotéze. Zatiaľ nech je Boh čokoľvek, je oslobodený od každej viny a hriechu. Neodporujú tomu ani pohromy, nespravodlivosť vo svete atď., ktoré neukazujú na múdru späťnosť javov. Odpoveď: Tieto nedokonalosti sa vyvodzujú z hriechu. Námieta: Hriech je rúhanie sa voči Bohu, ktoré nemožno dávať do súvislosti s harmóniou vecí ani s Božou múdrosťou. Odpoveď: Celkove sa mýlia Leibnizovi stúpenci, keď učia, že svet je najdokonalejší, že hriech prináleží k dokonalosti sveta. V opačnom prípade, keďže je Boh príčinou všetkej dokonalosti, stal by sa totiž príčinou hriechu. Je lepšie, keď povieme, že hriech prišiel na svet z viny ľudí, pre nesprávne usmernenie ľudskej slobody." ([1], fol. 172-173; [2], 495). Matej Bel odmietol Leibnizovu predstavu o dokonalom svete stvorenom osobným Bohom. Jeho teória o predurčenej harmónii vyhlásila Bohom predurčený poriadok vo svete za ten najdokonalejší. Všetko vo svete podmienila absolútnou vôľou osobného Boha, ktorého riadiaca sila pôsobí ako účelová príčina. Matej Bel zamietol názor Leibnizových stúpencov, ktorí nedokonalosti vo svete zdôvodňovali hriechom človeka. Odhaľoval nábožensko-filozofické ospravedľňovanie zla a nespravodlivosti. V zhode so Spinozom neuznával dedičný hriech a vôbec hriech spájaný s predstavou trestajúceho osobného Boha. Zlo a nespravodlivosť považoval za produkt spoločnosti, ktorej organizácia je v rozpore so zdravým rozumom.²⁸

Matej Bel kriticky vystupoval proti Ch. Wolffovi, ktorý Leibnizovo učenie o predurčenej harmónii rozpracoval do krajných medzí. Ako svojrázny obnoviteľ scholastiky svojim učením obhajoval ideu absolutizmu. K jeho tvrdeniu o najdokonalejšom svete a o jeho najrozumnejšom usporiadaní Matej Bel dodáva: "Tento najmúdrejší systém mohol byť stvorený len pred hriechom." ([1], fol. 318).²⁹

²⁸ V úvode k hallskej Biblii zdôrazňoval Bel, že "hříchy předešle sme neznali a bezpečni byli". Mojžišovi dáva za vinu, že "působí hřích, kdež z přirození žádného hřicha není", že "tak úplně pojal lid pod zákon, že žádného místa nezanechal rozumu lidskému", že ľuďom "tak všudy zbráněno jest následovati rozumu vřastního." ([19], nepag. 2, 3, 5).

²⁹ "Interim hoc sapientissimum mundi systema ante peccatum concipi potuit. Velut enim baro Leibnitzius adserit in sua Theodicea peccatum esse partem perfecti huius systematis divini, fieri nequit, quia deus author esset peccati, quum ille est author omnis perfectionis. Idem et d. Volfius in sua Metaphysica docet."

Mal na mysli prírodný stav, keď neexistovalo náboženstvo. V úvode k Biblii vydanej v Halle roku 1722 v kritike Mojžišovho *Pentateuchu* poukazoval Matej Bel na pôvodný prírodný stav, keď náboženstvo ešte neexistovalo, nejestvovali ani zjavené zákony a nebolo ani hriechu.³⁰ Matej Bel kritizoval Ch. Wolffa za to, že vo svojej metafyzike "napáda tých, ktorí prisudzujú Bohu len toľko slobody, koľko sa mu práve priznáva. Totiž toľká sloboda, čo vyžaduje, aby sa všetky javy ponechali v tom stave, pre ktorý ich Boh predurčil, protirečí Božej múdrosti" ([1], fol. 320).³¹ Poukazoval na predstavu osobného Boha, ktorému Wolff priznával absolútnu vôľu a rozum; Bel ho dával do kontrastu s panteistickým princípom neosobného Boha. Podľa Spinozu Bohu-tvoriacej prírode neprináleží rozum a vôľa, nekoná na základe absolútnej ľubovôle, ale na základe absolútnej prirodzenosti čiže nekonečnej moci. Bohu-stvorenej prírode prináleží rozum, prostredníctvom ktorého je spojená s Bohom-tvoriacou prírodou. Kritikou Wolffovej teórie o večnej účelnosti sveta predišiel Matej Bel skoro štyridsať rokov francúzskeho satirika Voltaira, ktorý jeho predstavy o najdokonalejšie usporiadanom svete duchapľne skarikoval a vysmial na postave Panglosa v spise *Candide* vydanom roku 1759, desať rokov po Belovej smrti [21].³²

Belova orientácia na Spinozovo filozofické učenie, ako dokazuje jeho filozofická stať o pôvode hmotného sveta a jeho účeloch, nemá nič spoločné s pietizmom, s náboženským svetonázorom. Pietizmus v područí teológie bol poplatný ortodoxnému mysleniu, negoval prvky novovekej filozofie. Jeho dogmatická náplň bola nezlučiteľná s pokrokovými prvkami panteizmu. Pietizmus v Halle bol stredobodom útokov Ch. Wolffa a jeho učenie zasa centrom kritiky stúpencov panteizmu. Na hallskej univerzite v skutočnosti jestvovali tri ideové smery. Teologická fakulta na čele s A. H. Franckem šířila pietizmus. Na právnickej fakulte s profesorom Ch. Thomasiom sa rozvíjal panteizmus. Na filozofickej fakulte udával smer Ch. Wolff, popularizátor Leibnizovho

³⁰ V *Noticiách* Bel dal stav prirodzenosti pred vznikom náboženstva znázorniť obrázkom s textom: "Fide nunquam polluta." ([20], 461).

³¹ "Volfius in Metaphysica invehitur in eos, qui deo tantum tribuunt libertatem, quanta hucusque tributa est, quia pugnat haec cum dei sapientia, quae requirit res omnes eo modo esse relinquendas, uti a deo praevisae sunt, conf. Volfii Gedancken von Gott in der Welt. Haec est eius Metaphysica." M. Bel vychádza zo Spinozovej *Etiky* ([11], 84, 86): "Boh nemohol veci vytvoriť nijakým iným spôsobom ani nijako inak usporiadané, ale len tak, ako boli vytvorené" a v poznámke 2 k tomuto tvrdeniu dodáva: "Mnohí ľudia zavrhnú túto myšlienku ako absurdnú... a to len preto, že Bohu zvyčajne prisudzujú inú slobodu, celkom odlišnú od tej, ktorú sme uviedli (v definícii 7), totiž absolútnu vôľu."

³² Voltaire reprodukoval Wolffove reakčné predstavy: "Všetko, keďže bolo urobené za nejakým účelom, urobené bolo nevyhnutne cieľom najlepším; všetko na svete je najlepšie usporiadané; na základe božieho daru, ktorý sa volá sloboda; niet vôbec následku bez príčiny... všetko je v nevyhnutnej súvislosti a usporiadané čo najlepšie; z nešťastí jednotlivcov vzniká všeobecné dobro; pád človeka i prekliatie prišli len ako nevyhnutnosť na najlepšom zo všetkých možných svetov; sloboda môže celkom dobre jestvovať vedľa absolútnej nevyhnutnosti, lebo veď bolo nevyhnutné, aby sme boli slobodní, pretože, konečne, vôľa obmedzená..." ([21], 8-9, 13, 15, 18, 24-25, 30).

filozofického systému. Leibnizovo a Wolffovo učenie s teologickými názormi bolo v područí dogiem prevzatých zo scholastiky. Matej Bel v stati o pôvode hmotného sveta podal svedectvo o tom, ako sa pozitívnymi prvkami panteizmu dá bojovať proti re-akčnej časti v Leibnizovom a Wolffovom učení.³³ Rozdiel medzi panteistickým učením a obsahom Franckeho pietizmu nevedeli postrehnúť a rozlíšiť stúpenci wittenberskej ortodoxie, ktorí prevažne tvorili tábor antipietistov. Panteistické predstavy o princípe neosobného Boha im splyvali s pietistickými predstavami o princípe osobného Boha. Nevedeli diferencovať tento podstatný rozdiel medzi panteizmom a pietizmom.

Piarista Alex Horányi prvý nazval Mateja Bela veľkou ozdobou v Uhorsku (*magnum decus Hungariae*) ([22], 167) pravdepodobne aj preto, že sa Bel osobne priatelil s vynikajúcim M. P. Garellim, prírodovedcom a osobným lekárom na viedenskom cisárskom dvore, ktorého pre vysokú učenosť nazývali veľkou ozdobou Rakúska (*magnus decor Austriae*). Pietistickú orientáciu Matejovi Belovi začali pripisovať cirkevní historici L. Haan (1879), od neho to prevzal S. Markusovszky (1896), vyzdvihol J. Mocko (1905) a zakódovali J. Oberuč (1936) a J. Ďurovič (1946). Poslední traja cirkevní historici sa pre neznalosť ideových smerov na fakultách hallskej univerzity venovali len pietizmu na teologickej fakulte a vzhľadom na pozitívne styky Mateja Bela s pietistom A. H. Franckem mu pripísali orientáciu výlučne na pietizmus [23].³⁴

Pri Belovom ideovom formovaní sa nedá obísť vedecká autorita hallskeho profesora Ch. Thomasia. Právnická fakulta za jeho pôsobenia vynikala orientáciou na novovekú filozofiu stredobodujúcu sa od teológie. Ch. Thomasius odstránil učenie Aristotela a Platóna a stredoveké veličiny, opierajúce sa oň, nahradil učením novovekého filozofa B. Spinozu.³⁵ Udelil domovské právo jeho slobode filozofického myslenia. V skutočnosti zaviedol do prednášok jeho spis *Tractatus theologico-politicus* [25], v ktorom holandský filozof žiadal "udelit' slobodu filozofického myslenia bez toho, že by sa ublížilo zbožnosti a verejnému pokoju". B. Spinoza, jeden z prvých novovekých filozofov, v spise odlúčil filozofiu od teológie. Odmietol špekulácie aristotelikov a platonikov, podľa ktorých sa neskôr upravila Biblia, aby sa zahľadila stopa po pôvodne pohanských autoroch. V *Traktáte* B. Spinoza vedecky skúmal starozákonnú časť Biblie (*Mojžišov Pentateuch*, knihy prorokov a i.). Vysvetľoval nesprávne názory v náboženstve, ktoré pokladal za pozostatky dávneho otroctva. V *Traktáte* vybudoval základy rozumového náboženstva, ktoré je v zhode s rozumom a má na zreteli prospech spoločnosti. Kritikou starozákonnej časti Biblie vyvrátil povery a náboženské predsudky, vieru v zázraky a zjavenia. Ďalším Spinozovým spisom *Ethica ordine geometrico demonstrata*

³³ Naproti tomu M. Hamada nesprávne pripisuje Belovi poplatnosť kreacionistickej teórii, čo je v diametrálnom kontraste s jeho panteistickou orientáciou.

³⁴ V otázke Belovho náboženského svetonázoru nasledoval výlučne svojich predchodcov. Nevyvodil dôsledky a nekorigoval tento náhľad cirkevných historikov na základe *Miscellanea scientifica*, Belovho rukopisu, hoci ho poznal a v zozname prameňov registroval.

³⁵ O svojej ceste k novovekej filozofii píše Ch. Thomasius v spise *Kurtzer Entwurf der Politischen Klugheit, sich selbst und andern in allen menschlichen Gesellschaften wohl zu taten*. Mystiky a negatívneho entuziazmu, odrody extrémneho pietizmu, sa zbavil pod vplyvom Lockovho spisu (*An Essay Concerning Human Understanding*) (pozri [24], 72-73).

udomácnil Ch. Thomasius panteistické učenie, ktoré odstraňuje predstavu osobného Boha vládnuceho nad svetom a mení ho na vnútorný princíp sveta ako neustály a nemenný zdroj. Spinozov oteologizovaný Boh-príroda nesleduje nijaký účel. Hmotná príroda vo svojej nekonečnej mnohotvárnosti je nevyčerateľným zdrojom ľudského poznania. Spinozova *Etika* priniesla nový názor na chápanie prírody a spoločnosti.

Na právnickej fakulte v Halle sa pod vplyvom spisov J. Locka pestoval deizmus, ktorý takisto uznával Boha ako neosobnú príčinu sveta, ktorý sa po stvorení riadi vlastnými zákonmi prírody. Zásluhou spinozistu Ch. Thomasia na právnickej fakulte deizmus prechádzal do panteizmu. Pod vplyvom Spinozu a Locka vybudoval Thomasius baštu novovekej filozofie. V praktickej filozofii rozlišoval etiku, politiku a prirodzené právo. Zdôrazňoval myšlienku pracovať pre spoločnú vec, prispievať k verejnému blahu, pestovať zmysel pre povinnosti voči spoločnosti pozostávajúcej z občanov rovných pred zákonom a voči štátu, ktorý stelesňuje vôľu slobodných občanov. Právnická fakulta vynikala novým smerom aj v oblasti právnych náuk. Thomasius bol významným romanistom, ktorý vyšiel z prirodzenoprávnej školy. Dnešní juristi ho hodnotia ako pokrokového orientovaného právnika, ktorý "empiricky a úspešne presadzoval racionálne a pokrokové platné právo, usiloval sa prebudovať prirodzené právo na všeobecnú právnu náuku" ([26], 365). Ďalší profesor S. Stryk st. patril tiež k známym romanistom ako stúpenec smeru "usus modernus pandectarum". Matej Bel uňho počúval cirkevné a kanonické právo. J. P. Ludewig prednášal verejné právo, ktoré malo základný význam pre spoločenské a štátne usporiadanie. U týchto profesorov si Matej Bel osvojil právne myslenie.

Napriek tomu sa Belovo štúdium v Halle zvykne dávať do súvislosti len s vplyvom A. H. Franckeho, profesora biblickej lektúry na teologickej fakulte, ktorý bol hlavným predstaviteľom pietizmu umierneného smeru. Toto hnutie si osvojilo zásady formované v duchu prvotnej reformácie. Hlásalo boj proti vonkajšiemu formalizmu a dogmatizmu v náboženstve. Vo výchove uplatňovalo kláštorný asketizmus, zdôrazňovalo exaltovanú zbožnosť. Citovú výchovu uprednostňovalo pred intelektuálnou. Učilo zásadám morálky v duchu evanjelia. Odmietalo rešpektovať zákony. Podporovalo sklon k mystike a entuziazmu. Francke zdôrazňoval v pedagogike citovú a dovnútra orientovanú zbožnosť, morálku v duchu kresťanského asketizmu a filantropizmus. Jeho cieľom bola výchova v prísne náboženskom duchu. Jeho filantropizmus soplýval s náboženskomorálnym učením o láske k blížnemu a o odpúšťaní nedostatkov. Nevzťahoval sa ešte na oblasť spoločenských vzťahov. Tento pasívny pietizmus nevybočoval z uzavretého teologicko-náboženského kruhu. Formoval úzko obmedzený náboženský svetonázor, ktorý neprekročil hranice ortodoxného myslenia. Naproti tomu Ch. Thomasiom šírený deisticko-panteistický smer, vychádzajúci z novovekej filozofie vymaňujúcej sa z područia teológie, nárokuje si právo kriticky skúmať Bibliu, slobodne sa vyjadrovať proti nadvláde autorít, proti náboženským predsudkom, hlásať nové nazeranie na prírodu a spoločnosť, bol začiatkom 18. storočia progresívnou ideovou orientáciou.

Ch. Thomasius a A. H. Francke, dve osobnosti s diametrálne odlišným svetonázorom, boli na hallskej univerzite na čele hnutia s dvoma zásadne odlišnými smermi. Táto skutočnosť nebola dostatočne známa vtedajším odporcom pietizmu, ktorí s pietizmom stotožňovali všetko, čo bolo v rozpore s wittenberskou ortodoxiou. Nevedeli

rozlíšiť pietizmus na teologickej fakulte od panteizmu na právnickej fakulte. Stávalo sa, že pod kritizovanými prvkami pietizmu sa v skutočnosti skrývali panteistické prvky. Nie nadarmo sa tradovalo príslovie, že ten, kto príde študovať do Halle, vráti sa alebo ako ateista, alebo ako pietista čiže ateista-spinozista z právnickej fakulty a pietista z teologickej fakulty.

Vplyv novovekej filozofie na Mateja Bela v Halle dokazuje jeho dizertácia *Forma sanorum verborum* obhajovaná roku 1707 [27]. V úvode, ktorý treba oddeliť od teologického výkladu obhajovaného predmetu, vyjadruje Matej Bel banskobystrickým priaznivcom myšlienky, v ktorých sú črty novovekého myslenia. Nemecko nazýva "matkou slobodných umení". Priznáva sa, že ešte pred odchodom do Halle bolo jeho túžbou študovať "teológiu jasnejšiu a čistejšiu". V akej podobe si ju predstavoval, vyjadruje konkrétnejšie: "Tej zbožnosti, ktorá je dedičkou nemeckej ortodoxie, určitým spôsobom klásť medze." ([27], nepag. 2).³⁶ Má na mysli opravu Lutherovej ortodoxnej náuky. Želá si zbaviť teológiu nejasností a vnesených omylov ([27], nepag. 4). Konštatuje, že v uhorských pomeroch sa okrem teológie ešte nepripúšťa študovať "ušľachtilejšie Múzy" a "užitečnejšie náuky", čo "podporujú, rozmnožujú a zveľaďujú štát", ktoré si váži a má v úcte "nižší ľud" ([27], nepag. 4).

Belove smelé narážky vyvolali odozvu profesora teologickej fakulty, ktorý napísal doslov k jeho hallskej dizertácii. Profesor v doslove k jeho dizertácii datovanom 19. 8. 1707, kde Mateja Bela nazval "nie poslednou ozdobou hallských poslucháčov", poukázal na viacerých študentov, ktorí sotva prekročia prah dospelosti, už útočia proti teológom. Odmietol snahy novotárov, vyčítal im, že pri výklade Biblie robia rozdiel medzi zákonom a evanjeliom, kresťanskú lásku vysvetľujú podľa zákona protirečiaceho evanjeliu, majú kritické výhrady proti symbolom viery a Bibliu interpretujú podľa nových názorov. Vystrihal Mateja Bela pred podobnými zásahmi do teológie. Varoval, že vnášanie novôt a profánnych myšlienok ohrozuje Lutherovu náuku i samo náboženstvo ([27], doslov). Za pôvodcu doslovu k dizertácii, ktorú vytlačila typografia Franckeho sirotinca, možno považovať samého Franckeho, ktorý prednášal úvod do Starého zákona a práve ten sa stával predmetom kritiky hallských novotárov odchovaných právnickou fakultou.

V úvode Belovej dizertácie a v doslove profesora teológie vystupujú dva odlišné názory. V úvode sa poukazuje na autoritu novovekej filozofie, v doslove k dizertácii ide o poplatnosť ortodoxnému mysleniu. Pojem kresťanskej lásky sa síce rovnako zdôrazňuje v oboch názoroch, no v chápaní jeho obsahu sa rozchádzajú. Matej Bel kresťanskú lásku emancipuje od evanjelia a spája so zákonom, normou spoločenských vzťahov. Pôvodca doslovu ju dáva do závislosti od evanjelia vyžadujúceho poslušnosť a pokoru a odmieta zákon ako protirečiaci evanjeliu. Postulát zavrhujúci novátorskú kritiku Biblie a vyzdvihovaný práve na adresu poslucháča končiaceho štúdium, podáva svedectvo o tom, že v Halle už jestvovala ideová nezhoda medzi profesorom teológie

³⁶M. Bel už v liste z decembra 1704 informoval banskobystrického M. Klementa, že nerešpektuje Aristotelovu autoritu. Doslova: "Sú aj užitočnejšie veci ako učenie prázdneho filozofa, z ktorého ani ja necítim mať žiaden osoh." ([15], 45).

Franckem a Matejom Belom, ktorý sa netajil náklonnosťou ku kritickému skúmaniu starozákonnej časti Biblie.

Túto náklonnosť k revízii tejto časti Biblie Matej Bel neskôr prejavil reedíciou Castelliových spisov, ktoré však nevydal v Uhorsku, ale v Nemecku. V rokoch 1724-1725 v Lipsku uverejnil spisy humanistu Sebastiana Castellia a venoval ich žiakom ako mladým výhonkom, do ktorých chcel zaštepiť zmysel pre zdravý úsudok a racionálnu kritiku ([23], 175). Významný švajčiarsky humanista S. Castello (1515-1563) vynikal totiž vysokou vzdelanosťou a bol dôkladným znalcom Biblie. Pri kritickom štúdiu nachádzal v Biblii nejasné a ťažko zrozumiteľné miesta, ktoré sa dajú interpretovať v rozdielnom zmysle. V úvode k latinskému vydaniu Nového zákona adresoval čitateľovi radu, aby jeho preklad nepovažoval za taký, v ktorom niet čo meniť alebo zlepšovať, pretože ani on všetko rozumom nepochopil. Upozorňoval, že v ňom jestvujú nejasnosti, ktoré sa dajú vysvetliť rôzne, a práve odlišná interpretácia vyvoláva spory. Priznával, že ani v jeho interpretácii nejestvuje vždy istota potvrdzujúca absolútne pravdy. V súvislosti s nimi poukázal na fanatické spory, ktoré majú negatívne dôsledky pre toho, kto text Biblie interpretuje odlišne ako protivník. Nasleduje biľag bludára, kacíra a exkomunikácia z cirkvi a spoločnosti. S. Castello bol vyznavačom tolerancie pri výklade Biblie. Bojoval proti zásahu autorít do mravných a náboženských názorov. Žiadal odstrániť sankcie proti učencom odlišného svetonázoru. Ako stúpenec liberálnej reformácie bol antipódom puritánskeho reformátora J. Kalvína. Castello v spisoch vydávaných pod pseudonymom Martinus Bellius hájil slobodu myslenia a nezávislosť od vlády autorít. Patril medzi bojovníkov proti teokratickej diktatúre zavedenej do Ženevy J. Kalvínom, ktorý Bibliu povýšil na jediný prameň absolútnej múdrosti a spravodlivosti a jej neomylnosť dokazoval nielen vo veciach náboženských, ale aj v štátnych. Castella pred Kalvínovým trestom upálením zachránila jeho prirodzená smrť [28].

Svedectvo o Belovom kritickom prístupe k starozákonnej časti Biblie podáva jeho banskobystriický žiak Samuel Hruškovíc [29]. V reminiscenciách na svojho profesora si ťažkal, že filozofiu zanedbával, nepripisoval jej dôležitosť, a konkrétne uviedol, že išlo "o racionálnu filozofiu, najmä tú, ktorá učí pravidlám dišputovania" ([29], 71, 75).³⁷ V skutočnosti išlo o racionálnu filozofiu špekulatívneho rázu, zotrúvajúcu v podruží teológie, ktorá nemala prírodovedné ani skúsenostné poznanie a jej doménou bolo zo všeobecných dogiem vyvodzovať pravidlá ľudského konania. Podľa Hruškovicu Matej Bel touto filozofiou špekulatívneho rázu "podľa vzoru hallských pohrdal a nenávidel ju" a učil "pravidlám novej filozofie" ([29], 73, 75), základom novovekej filozofie. S. Hruškovíc najväčšiu výčitku mal voči Belovmu výkladu Biblie. Na príklade konreктора P. Simonidesa uviedol, že tento na hodine náboženstva postupoval prísne v duchu "pravej ortodoxnej náuky". Naproti tomu Matej Bel vyučoval na hodine náboženstva v duchu náuky, ktorá Hruškovícovi pripadala taká "strašná, krutá a smrtonosná", že

³⁷ Hruškovíc bol odchovancom ortodoxie na wittenberskej univerzite. Patril medzi obľúbených žiakov G. Wernsdorfa, profesora antifanatickej teológie, ktorého nazývali "bleskom a kladivom proti fanatikom a novotárom" ([29], 102, 116).

varoval každého, aby pred ňou "väčšmi ako pred psom a hadom utekal" ([29], 77).³⁸ S. Hruškovíc bližšie definoval Belov postup, v ktorom "výlučne alebo predovšetkým vstępuje zákon, väčšmi zdôrazňuje zbožnosť a dobré skutky než vieru, ustavične zastraňuje a mučí svedomie pod zámienkou burcovať z ľahostajnosti, nikdy alebo len zriedka alebo už neskoro, keď hrozí zúfalstvo, poukazuje na evanjelium" ([29], 77).³⁹ Z Hruškovícovej charakteristiky vyplýva, že Matej Bel na banskobystrickom gymnáziu učil novú kresťanskú etiku, ktorá je v zhode s rozumom a v súlade so svedomím, a dával ju do závislosti od zákona, svetskej normy vymedzujúcej ľudské vzťahy, a nie od evanjelia vyžadujúceho poslušnosť a pokoru. Namiesto náboženskej konzolácie Matej Bel na prioritné miesto povýšil zákon, normu ľudského spolunažívania. Hruškovíc si po rokoch spomínal na to, že na Belovu radu čítal spisy francúzskeho autora P. Bayleho a pritom neustále majúť pred očami prirodzený zákon, takmer zabudol na Krista a vieru. S odstupom času charakterizoval tieto spisy ako zhubné, lebo "hoci vykladajú mnoho o Kristovi a láske k nemu, preberajú predsa vec právnicku a zanedbávajú... Kristovu spravodlivosť." ([29], 76-77). Na historický a kritický slovník P. Bayleho, zakladateľa modernej vedeckej kritiky, Matej Bel odkazoval aj v súvislosti s kritikou Wolffovho tvrdenia o najdokonalejšom svete ([1], fol. 172-173; [2], 495). S. Hruškovíc o spolužiakovi Jakobovi Fábrym zo Sásovej prezradil, že do útoru čítal najmä Cicerónove spisy a robil si z nich konspekty ([29], 67, 83). Matej Bel teda medzi žiakmi šíril myšlienky významného rímskeho právnika a rečníka o demokracii. Z roku 1710 pochádzajú jeho rukopisné rímske starožitnosti, ktoré prednášal na

³⁸ Hruškovíc o Belových ideových odporcoch písal: "Ako cirkevní inšpektori tak hlavne i pán konrektor (P. Simonides - M. V.) boli odporcami jeho náuky... (Simonides) uchránil väčšinu mládeže pred jeho názormi a zachoval gymnázium v pravej ortodoxnej náuke" ([29], 75, 78). Hruškovíc nazýval wittenberské ortodoxné učenie "spasiteľné", náuku hallských novotárov "zvrátenú a veľmi zhubnú" ([29], 100). Napriek tomu konštatoval, že v Banskej Bystrici ani zvolané konzistórium nemohlo M. Bela usvedčiť z bludu, donútilo ho len k vyhláseniu, že nebude hlásať ani prednášať názory a učenie hallských novotárov ([29], 75).

³⁹ Belovo zmýšľanie v duchu novej kresťanskej etiky hneď po návrate z Halle, keď trávil prázdniny v Rybárskych kúpeľoch spoločne so svojím mecenášom a priateľom K. O. Mollerom, banskobystrickým lekárom, dokazuje jeho dedikačný listok. Bel v ňom napísal Mollerovi venovanie: "Eruditio quanta est, vera christiana pietate destituta, est pestis publica. NB. Famam metuant multi, conscientiam pauci. Seneca. Hisce ornatissimum d. possessorem (Moller - M. V.), in Germaniam iam iam abiturientem, ut non scientiae tantum, sed conscientiae etiam, et id quidem maxime, studeat, exhortabatur, ab Academiis redux Mathias Bel, s. theol. candidatus m. p. In thermis ad Ribar 1708 die 12. Julii." Moller mu v ten istý deň venoval: "Ad veram, vivam, practicam et salutarem rerum divinarum notitiam consequendam non sufficit scripturae lectio et scrutatio, sed oportet, ut etiam Christi dilectio, h. e. fuga peccatorum contra conscientiam, quibus Spiritus s. ponitur, et serium pietatis studium." ([30], 371). M. Bel pokladal Krista za človeka a učiteľa zákonov, nie zákonodarcu ([1], fol. 314-315). "Deus noster non ut legislator, sed ut pater se revelavit hominibus, nam pater non fert liberis suis leges, sed consilia tantum... Ex N. T. id patet uberius. Christus non ut legislator... non fert leges, sed tantum monita consilia... nunquam leges." K. O. Moller stotožňoval Krista s človekom v latinskom venovaní, ktoré Belovi napísal do bratislavského albumu: "Ten popiera Krista, kto sa odrieka seba samého; ten však, kto popiera seba, dokazuje, že je hlupák." [31].

banskobystrickom gymnázium [32]. Oboznamoval v nich s organizáciou spoločnosti v rímskom štáte. Do povedomia svojich žiakov vštepoval myšlienky o rímskom občianovi, o jeho právach a povinnostiach. Jeho názory na novú hodnotu človeka medzi žiakmi z roľníckych a remeselníckych rodín nachádzali veľký ohlas. Hruškovíc to potvrdil slovami, podľa ktorých Matej Bel "mnohým zo žiakov... vnukol fanatickú lásku voči sebe a k svojim hypotézam" ([29], 75).

Tvrdenie Milana Hamadu, že Matej Bel zotrúval na etike šalamúnsko-dávidovskej a na etike, ktorá interpretuje len božské prirodzené právo podľa J. F. Buddea a že Bel "nedochádza ešte tak ďaleko, aby ako Ch. Thomasius nahradil pri výklade Písma autoritu rozumom a už vonkoncom nedosahuje úroveň mysliteľov, ktorí tvoria slobodne podľa princípov čistého rozumu" ([5], 397), od základu vyvracia skutočnosť, že Bel, stúpenec Spinozovho panteizmu, ako dokazuje rozbor jeho filozofickej state o pôvode hmotného sveta, skutočne realizoval vlastný zámer napriek výstrahe hallského profesora teológie Franckeho. Roku 1722 vydal Matej Bel v Halle Bibliu, ku ktorej pripojil sedemstranový úvod, kde sa podľa Spinozovho vzoru kriticky vyjadril k Mojžišovmu *Pentateuchu* ([19], nepag. 1-7). O zjavených zákonoch, pre ktoré nejstujú rozumové dôvody, konštatuje: "Mojžiš tak úplne pojaľ lid pod zákon, že žiadného miesta nezanechal rozumu lidskému." Vysvetľuje, že podľa zjavených zákonov sa musel riadiť celý spoločenský život: "Štípiti, stavěti, do manželství vstoupiti, bojovati, dítky a čeděľ a dům řiditi, kupovati, prodávati, vypůjčovati, vypláceti a všecko, cožkoli zevnitřně, neb vnitřně má činěno býti, tak naprosto, že některé zřízení jeho jako bláznivá a daremná zdají se býti." Kritizuje zjavené zákony bez rozumových dôvodov, podľa ktorých sa za Mojžišových čias spravoval súkromný život jednotlivca, rodiny a celá spoločnosť. Platili ako svetské zákony pre všetky oblasti verejného a hospodárskeho života, v remeslách, v obchode, v peňažníctve, ba aj vo vojenstve. Matej Bel považuje Mojžišove zákony len za mravné prikázania, ktorých účelom bolo ľuďov viesť k poslušnosti a k pokore. Konštatuje, že ľuďom "tak všudy zbráněno jest následovati rozumu vlastního a svobodně vůle činiti a žiti jakžby se jim líbilo". V Mojžišových zákonoch odhaľuje donucovaciu moc: "Nebo kdo nad lidem zákonu poddaným správu držeti má, tenť musí vždycky ponoukati, vždycky nutiti a s lidem svým jako s osly kyje potřebujícími zacházeti... Nebo žádný zákonný skutek nevykonáva se s chutí a s libostí, ale všecko se to děje přinuceně a přimusseně." Definuje účel zjaveného zákona: "skutek zákonný přinuceným skutkem jest a lidi unavené činí, dokudžby z toho nucení nepoznali nemocy své a nelibosti k zákonu božímú a po milosti nedychtili." Vysvetľuje, že zmyslom zjaveného zákona bolo len toľko, aby "skrz zákon hřichy zjevil". Dáva vinu Mojžišovi za to, "že všelikou chřoubu lidské možnosti zahanbil". V duchu Spinozovej etiky neuznáva hriech. Zdôrazňuje, že "hřichy předešle sme neznali a bezpečni byli". Odkazuje na prírodný stav, ktorý jestvoval prv, než vzniklo náboženstvo. Keďže v ňom nebolo zjaveného zákona, nebolo ani hriechu. Konštatuje, že Mojžiš, aby "přirození lidské na neyvyš zháněl, vydává ne sama prikázání, kteráž o přirozených a opravdových hříchích znějí... ale také působí hřích, kdež z přirození žádného hřicha není". Príkladmi ilustruje, že neuposľúchnutie v zakazovanej veci, ktoré sa v starozákonnej časti pokladá za hriech, nemá povahu hriechu a v podstate ani nie je zlom. Matej Bel v kritickom úvode rozlišuje tri druhy svetských zákonov: kráľovské, náboženské a tie,

ktoré majú základ vo viere a láske. O prvých konštatuje, že "toliko o časnom zboží znejí, rovně jako u nás cýsařští zákonové to činí". Podrobnejšie ich komentuje: "A tito jsou od Boha neyvíce pro zlé lidi vydáni, aby ničeho horšího nepáchali. Protož tito zákony jsou zbraňující více nežli vyučující. Jako když Mojžiš velí manželku s listkem zapuzení od sebe propustiti... aby... více manželek sobě pojíti mohl". Odhaľuje donucovaciu funkciu kráľovských zákonov závislých od zjavených zákonov. Príkladom manželskej nevery dokazuje, že ich obsahom sú rodinné vzťahy, obyčajné právo cisárskeho rodu a šľachty v rakúskej monarchii. Náboženské zákony, vymedzujúce vonkajší výkon obradov, stotožňuje s Mojžišovými zjavenými zákonmi. Nad uvedené dva druhy zákonov, ktorých funkciou je viesť k poslušnosti a pokore, vyzdvihuje "výbornější zákonové o Víře a Lásce". Poukazuje na nový druh zákonov, ktorých obsahom je etický princíp odlišný od ľubovôle predchádzajúcich zjavených zákonov. Definuje ich: "Všichni zákonové jiní musejí a mají bráti míru svou od Víry a Lásky, majili místa a pľatnosti dojíti." Starozákonnými príbehmi dokazuje, ako "kráľové, kněží a knížata častokrát zákon bez rozpakování rušili, když Víra a Láska tak míti chtěla". Poukazuje na tých, čo sa pozerajú na Mojžiša "jasně bez zástěry", lebo len tak "smysl' zákona rozumějí, kterak on nemožně věcy míti žádá". Prízvukuje: "A tento smysl' jest potřebný... všechněm, kteříž pod zákony živi jsou." Účel zákona vidí v jeho spoločenskej funkcii, v ochrane toho, čo smeruje k verejnému blahu. Preto zdôrazňuje nový etický obsah zákona: "Vira teda a Láska všech zákonů musy býti Mistrovou a Říditelkyní a v její mocy svou mají oni všichni. Nebo poněvadž všichni zákonové na Víru a Lásku směřují, žáden z nich nemá pľatnosti nějaké míti, ba ani zákonem býti, kdyby proti Víre a Lásce nětco při něm se dálo." Vyzdvihuje zákony, ktoré vychádzajú z novej kresťanskej etiky a intelektuálnej lásky k človeku. Zákony bez tejto kresťanskej etiky, ktoré nerešpektujú pozemské blaho človeka, kategoricky žiada odstrániť: "Mají všelijací zákonové čerstvě zrušeni býti, když potřeba těla to míti chce a jinak nic proti Víre a Lásce se neděje" ([19], nepag. 2-6). Matej Bel kritikou Mojžišovho *Pentateuchu* v úvode k Biblii odkazuje na nové náboženstvo, ktorého hlavným princípom je nová kresťanská etika a rozumová láska k človeku. Hľási sa k myšlienke Spinozovho racionálneho náboženstva, ktoré má spoločenskú účelnosť. K svojmu vzoru sa priznáva vo výroku, kde prirodzený zákon nazýva božím zákonom a v súvislosti s ním konštatuje: "Všecken zákon boží dobrý a pravý jest, byť y velil' hnůj toliko nosyti a nebo mrvu zdvihnouti." ([19], nepag. 5). Zámerne použitými výrazmi "hnůj, mrva" upozorňuje na vzor v Spinozovi, ktorý oteologizovaného Boha s hmotnou prírodou spájal natoľko, že ho ideoví odporcovia obviňovali, že Boha vkladá aj do blata a hnoja ([33], 21). Matej Bel v úvode k Biblii odmieta Mojžišove zjavené zákony s donucovacou funkciou a nahrádza ich zákonmi budovanými v zhode s novou kresťanskou etikou a intelektuálnou láskou k človeku. Prirodzené právo zbavuje závislosti od božskej autority. Neuznáva božské prirodzené právo v ponímaní hallského teológa J. F. Buddea. Dáva do povedomia racionálne prirodzené právo, ktoré obhajoval hallský právnik a filozof Ch. Thomasius.⁴⁰

⁴⁰Naproti tomu M. Hamada v tejto súvislosti neoprávnene pripisuje M. Belovi, že "dominantné postavenie kresťanskej etiky nad filozofickou etikou buduje podľa J. F. Buddea" a nesprávne vyvodzuje, že to "vo vzťahu k ponímaniu Ch. Thomasia" znamená "určitý posun späť" ([5], 397).

Belovo predmestské sídlo Múz (suburbanea Musarum sedes) v budove na dnešnej Konventnej 14, kam prichádzali jeho bratislavskí a vzdialenejší priatelia a početní vzdelanci, osobnosti vedeckého života, najmä prírodovedci, právnici a lekári z celej Európy,⁴¹ znamenalo duchovné prostredie učenca s novodobým svetonázorom. Reprezentovalo "malú Halle", ktorú s Bratislavou a Belom spájali jeho ideoví odporcovia ([34], 128).⁴² Toto bratislavské prostredie učenca európskeho významu nebolo však orientované na pasívny pietizmus Franckeho typu ani na božské prirodzené právo v ponímaní J. F. Buddea, ale na novodobé a v tom čase najpokrokovejšie idey, ktorých základy si Matej Bel osvojil na hallskej právnickej fakulte u Ch. Thomasia, filozofa vychádzajúceho zo Spinozovho učenia a právnika, ktorý z racionálneho prirodzeného práva chcel vybudovať všeobecnú právnu náuku ([35]; [36]).

LITERATÚRA

- [1] De origine mundi. A qua causa. De mundi creati finibus v rukopisných Miscellanea scientifica. Zv. II. Rukop. odd. Országos Széchényi Könyvtár (ďalej O. Sz. K.) v Budapešti, sign. Quart. Lat. 67, fol. 171-179.
- [2] VYVÍJALOVÁ, M.: Z rukopisu Miscellanea scientifica Mateja Bela. In: Filozofia 39, 1984, s. 493-502.
- [3] VYVÍJALOVÁ, M.: Politické, sociálne a ekonomické názory Mateja Bela. In: Pedagog Matej Bel. Zborník referátov vedeckej konferencie Múzea školstva a pedagogiky na Slovensku. Bratislava 1985, s. 67-95.
- [4] HAMADA, M. - NOVACKÁ, M.: Matej Bel v kontexte školy, vzdelanosti a kultúry od reformačného humanizmu k osvietenstvu. In: Pedagog Matej Bel, s. 30-31, 36, 39.
- [5] HAMADA, M.: Zrod osvietenskej kultúry na Slovensku. 1. Matej Bel v kontexte školy, vzdelanosti a kultúry od reformačného humanizmu k osvietenstvu. In: Slovenská literatúra 37, 1990, s. 393-411.
- [6] MÜNZ, T.: Priekopník slovenského osvietenstva Matej Bel. In: Filozofia 39, 1984.
- [7] THOMASIIUS, CH.: Institutionum jurisprudentiae divinae libri tres, in quibus fundamenta juris naturalis... explicentur. Halae 1702 (vyd. 3. a neskôr ďalšie).
- [8] THOMASIIUS, CH.: Fundamenta juris naturae et gentium ex sensu communi deducta, in quibus secernuntur principia honesti, iusti ac decori. In usum auditorii Thomasiani. Halae-Lipsiae 1705.
- [9] HOBBS, T.: Objectiones doctorum aliquot virorum in praecedentes Meditationes cum responsionibus authoris.
- [10] SPINOZA, B.: Renati Descartes Principiorum philosophiae pars I et II more geometrico demonstrata.
- [11] SPINOZA, B.: Etika. Prel. J. Špaňár. Bratislava 1986.
- [12] MÜNZ, T.: B. B. Spinoza. Bratislava 1977.
- [13] Rukopisný synops k Prodomu venovaný Mikulášovi Illésházymu. Rukop. odd. O. Sz. K. v Budapešti, sign. Fol. Lat. 171.

⁴¹ Pozri ich venovania v rukopise Matthiae Belii Album. [31].

⁴² "Die Kirchen als Schul-Aemter, wenn sich eine Vacantz eräugnet, mit Hallischen Creaturen besetzt worden. Daher man itze Pressburg Klein-Halle nennet." Edzardov pamflet bol v Hamburgu na verejnom priestranstve spálený.

- [14] Hungariae antiquae et novae Prodromus. Norimbergae 1723, v predslve k čitateľovi, S VI.
- [15] Listy Mateja Bela. Prel. Juraj Pavelek. Matica slovenská 1990.
- [16] SPINOZA, B.: Traktát theologicko-politický. Prel. J. Hruša. Praha 1922.
- [17] TIBENSKÝ, J.: Dejiny vedy a techniky na Slovensku. Bratislava 1979.
- [18] Spinoza Briefwechsel. Vyd. C. Gebhardt. Leipzig 1914.
- [19] Biblia sacra. Halae 1722. Belova Predmluva na Starý Testament a neb Zákon.
- [20] Notitia Hungariae novae historico geographica. II. Viennae Austriae 1736.
- [21] VOLTAIRE, : Candide. Prel. J. Šimovič. Bratislava 1951.
- [22] HORÁNYI, A.: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. Viennae 1775.
- [23] OBERUČ, J.: Matthieu Bel un piétiste en Slovaquie au 18e siècle. Strasbourg 1937.
- [24] VYVÍJALOVÁ, M.: Matej Bel, politický mysliteľ európskeho formátu. In: Literárnomúzejný letopis 15. Martin 1981.
- [25] SPINOZA, B.: Tractatus theologico-politicus continens dissertationes aliquot, quibus ostenditur libertatem philosophandi non tantum salve pietate et reipublicae pace posse concedi, sed eandem nisi cum pace reipublicae ipsaque pietate tolli non posse. Hamburgi(vlastne Amsterodami) 1670.
- [26] BARTOŠEK, M.: Encyklopedie římského práva. Praha 1981.
- [27] Forma sanorum verborum. Auctor et respondens Matthias Bel. Halae. Typis orphanotropei. (Dizertácia obhájená 24. 8. 1707, úvod datovaný 12. 8. 1707.)
- [28] ZWEIG, S.: Triumf a tragika Erasma Rotterdamského. Kapitola Svědomí proti násilí. Castelliův zápas s Kalvinem. Praha 1970, s. 141-195.
- [29] HRUŠKOVIC, S.: Vlastný životopis. Liptovský Sv. Mikuláš 1943.
- [30] KAISER, W. - KROSCH, K. H.: Zur Geschichte der Medizinischen Fakultät der Universität Halle im 18. Jahrhundert. Halle - Wittenberg. Roč. XIII-XIV, 1964-1965.
- [31] Matthiae Belii Album. Rukop. odd. O. Sz. K. v Budapešti, sign. Quart. Lat. 547.
- [32] Antiquitates Romanae in nucleo in gymnasio Neosoliensi A. G. sub fideli institutione... Matth. Bel propositae. Quanta sunt, quae ignoramus. A. 1710 die 19. Jan. Rukop. odd. O. Sz. K. v Budapešti, sign. Quart. Lat. 82.
- [33] SPINOZA, B.: Etika. Prel. K. Hubka. Praha 1977.
- [34] JEWERUS, J. (vlastným menom EDZARDUS, S.): Verzeichniss Allerhand Pietistischer Intriguen und Unordnungen in Litthauen, vielen Städten Teutschlandes, Hungarn und America. (Hamburgi) 1729.
- [35] VYVÍJALOVÁ, M.: Romanistická právna tradícia v Belovom spise De servitute. In: Historické štúdie 36, 1995, s. 225-252.
- [36] VYVÍJALOVÁ, M.: Matej v kontexte európskeho myslenia. In: Nové slovo 26, 1984, č. 38 a 39.

PhDr. Mária Vyvíjalová, CSc.
 Kominárska 6
 831 04 Bratislava
 SR